

RUM ORTODOKS KİLİSESİ'NİN KIBRIS'TA KARAR ALMA SÜRECİNE ETKİSİ

Turgay Bülent GÖKTÜRK*

Öz

Osmanlı'nın adayı fethini müteakip, Osmanlı yönetimi, İngiliz yönetimi ve daha sonraki Kıbrıs Cumhuriyeti dönemleri ile sonraki süreçte Ortodoks Kilisesi'nin durumunu incelediğimiz zaman, Kıbrıs'ta kilisenin politika üretilmesinde önemli bir rol oynadığını görüyoruz. Başpiskoposlarla piskoposların sosyal ve siyasi düzen içerisindeki konumları ile Rum halkı ve siyasetçileri üzerindeki otoritesi ve belirleyici etkisine bakıldığında bunun sıradan bir rol değil, genelde başrol, zaman zaman da senarist ve yönetmenlik olduğunu açıklıkla görmekteyiz. Bu incelemeyi yaparken, Megali İdea kapsamında Enosis'in gerçekleştirilmesi ve yaşatılması görevini üstlenen Rum Ortodoks Kilisesi'nin söz konusu amaçlarını ve eylemlerini gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'nin kendisine tanıdığı geniş hoşgörüden yararlandığını da gözardı etmemeliyiz. Bu çalışmada da Rum Ortodoks Kilisesi'nin Kıbrıs'taki karar alma süreçlerini nasıl etkilediği ayrıntılarıyla ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Ortodoks Kilisesi, Türk, Rum, Enosis.

GREEK ORTHODOX CHURCH'S IMPACT ON DECISION-MAKING IN CYPRUS

Abstract

Following the island's conquest by the Ottomans. If we examine the situation of the Orthodox Church by looking to the time period that is managed by Ottoman, British and later the Republic of Cyprus with the next process period. We see that the church plays an important role in generating policy in Cyprus. When we look at the bishops and archbishops' situation in the social and political order, they have authorities and decisive influence on the politicians and Greek people, they are not play an ordinary role, generally they play leading role, from time to time, we clearly see those in a position of screenwriter and director. While doing this study, we should not ignore benefits of the wide tolerance that are given by Ottoman Empire to Greek Orthodox Church which has undertaking duty of realization and celebration of the Enosis mission in the scope of Megali Idea. In this study, it is tried to explain in detail how the church affects on decision-making process in Cyprus.

Keywords: Cyprus, Orthodox Church, Turkish, Greek, Enosis.

* Dr., Doğu Akdeniz Üniversitesi(KKTC), Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi, (turgay.gokturk@emu.edu.tr).

Giriş

İncelememize başlarken öncelikle Hıristiyanlığın adaya ne şekilde geldiğinin ve geliştiğinin ortaya koyulması gerekmektedir. Bunun için de oldukça gerilere gitmeliyiz. Ada'da Hıristiyanlığı yayan kişi kabul edilen Josef (Joses), Yahudi Levi kabilesinin bir üyesi olarak Kıbrıs'ta doğdu. Josef, Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra kendisine öğüt verici, iyiliğe özendirici anlamına gelen Barnabas lakabı verildi. Antakya'da arkadaşı Tarsuslu Saul'la bir yıl kadar çalıştı. Orada dinlerini bırakıp yenisine girenlere tarihte ilk kez Hıristiyanlar denildi¹.

Barnabas'la Saul, Kıbrıs'a gelerek Hıristiyanlığı yaymağa başladılar (İ.S.45). Adanın Romalı valisi Sergius Paulus da Hıristiyanlığı kabullendi ve adada Kıbrıs Kilisesi kuruldu. Barnabas, bir süre sonra doğum yeri olan Konstantia'ya (Salamis'in o dönemdeki adı) döndü. Yaklaşık on yıl sonra da Yahudiler tarafından öldürülerek cesedi denize atılmak üzere bir bataklığa saklandı. Barnabas'ın müritlerinden bir kısmı, cesedi Salamis'in batısındaki bir harup ağacının altındaki yer mağarasına gömüp, göğsüne beraberinde taşıdığı ve kendi el yazması olan İncil'i koydular. Bunlar 477'de Konstantia Piskoposu tarafından bulundu ve Barnabas aziz mertebesine yükseltildi².

Kıbrıs, Bizans egemenliği döneminde Fenike, Filistin, Suriye ve Kilikya'ya bağlı il haline getirildi. Ada yöneticileri, Kıbrıs'la birlikte 15 ilden oluşan Doğu Piskoposluğu'nun merkezi olan Antalya'dan atanmaya başladı. Bu dönemde adanın piskoposlardan oluşan Ruhani Meclisi tek güç haline geldi. Salamis (Konstantia) kentinin piskoposu Barnabas'ın ardılı olarak diğer piskoposluklar arasında birinci yeri aldı³.

431'de Salamis Başpiskoposu'nun ölümü üzerine Antakya Patriği John, Doğu Kontu Filavius Dionysius'dan Kıbrıs'a bir konsül gönderilmesini ve boş bulunan başpiskoposluk seçimlerinin Efesos'da toplanacak meclisin alacağı karara kadar durdurulmasını, bunun için gerekirse zor kullanılmasını istedi. Buna rağmen Kıbrıs'taki Ortodokslar, Antakya'nın aksine başpiskopos adayı Reginos'u seçtiler. Reginos, kutsanılmasının ardından beraberindeki bir heyetle Efesos'a giderek Havariler zamanından beri Kıbrıs'taki başpiskopos seçimlerinin Antakya Patrikliği veya başka makamlar tarafından değil, adadaki dinsel meclis tarafından yapıldığını kanıtladılar. Bunun üzerine, Efesos Meclisi ve danışmanlar Kıbrıs Kilisesi'nin egemenliğini ve başpiskoposlarını seçme hakkını tanıdı. Bu karar, Peter'in Antakya patriği olduğu ve İmparator Zeno'nun (474-491) zamanına kadar tartışılmadı. Patrik Peter, Kıbrıs Kilisesi'nin egemenliğine karşı çıktı ve bu kilisenin Antakya'ya bağlı olmasını istedi. Dönemin Kıbrıs

1 Bener Hakkı Hakeri, *Başlangıcından 1878'e Dek Kıbrıs Tarihi*, KKTC Milli Eğitim, Kültür, Gençlik Spor Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s. 82.

2 Hakeri, *a.g.e.*, s. 83.

3 *A.g.e.*, s. 89.

Başpiskoposu Anthemios'un buna karşı çıkmasına rağmen İmparator, Patrik Peter'in görüşlerini kabul etme eğilimindeydi. Bu esnada Salamis yakınlarında Aziz Barnabas'a ait olduğu belirlenen bir mezar ile St. Barnabas'ın kendi el yazısı ile yazılmış bir İncil'in bulunması durumu değiştirdi. Anthemios_kutsal emanetleri olarak İmparator'a gitti ve özel ayrıcalıklar elde etmeyi başardı. Özerklikle birlikte başpiskoposun özel belgeleri, evrakları kırmızı mürekkeple imzalama, kilise festivallerinde mor pelerin giyme, piskoposluk üyelerinin Saltanat Asası taşıma yetkisini de aldı⁴.

300 yıl süren Lüzinyan döneminde Kıbrıs'taki Ortodoks Kilisesi çeşitli baskılar altında tutulurken Latin (Katolik) Kilisesi'nin özgürlüğünü alabildiğince kullandığı ve birçok Latin katedrali ve kilisesinin yapıldığı görülmektedir. Dinsel yönden 60 yıl kadar süren iki kilise arasındaki savaşımdan sonra Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, Roma Kilisesi'nin bir parçası haline geldi⁵. Bu dönemde Ortodoksluğunun sindirilmesi, Lüzinyan Kralı Amaury'nin (1194-1205) 1197 yılında kendisinin Roma Germen İmparatoru tarafından tanınmasına karşılık Katolikliğin adada yayılabileceğini Papa III. Celestini'ye arz etmesi ve bunun üzerine Lefkoşa'da bir Latin Başpiskoposluğu ve diğer yerleşim yerlerinde de ona bağlı piskoposluklar kurması ile başladı⁶. 1260 yılında Papa, "*Bulla Cypria*" adlı bir resmi yazı ile Katolik Başpiskoposu'nu adanın tek dini lideri olarak ilan etti⁷.

Venedik döneminde Ortodokslar baskı altındaydı. Venedikliler, Ortodoks kiliselerine atla girerek halkın yaptığı ayinlerle alay ediyorlar ve halkı zorla Katolikleştirmeye çalışıyorlardı. Sonunda Ortodoks Kilisesi'nin yerini Katolik Kilisesi aldı⁸.

Osmanlı Yönetimi Döneminde Kilise

Osmanlılar 1570 yılı sonbaharında Kıbrıs'a fetih hareketi başlatma kararı aldılar. Venedikliler, Osmanlıların Kıbrıs'ı ele geçirecekleri endişesi taşıdıklarından, olası saldırıyı karşılamak için şehirlerin çevresini savunma maksadıyla güçlendirmeye başladılar. Özellikle Lefkoşa'nın savunulması için yapılan on iki burçlu surlarda, kentteki eski konaklar, Lusignan krallarına ait saraylar ve manastırlarla birlikte Ortodoks kiliselerinin çoğu yıkılarak bunlardan sağlanan taşlar kullanıldı⁹. Alınan bu önlemler, Osmanlıların adayı fethetmelerini engellemeyemedi.

4 A.g.e., s. 91.

5 A.g.e., s. 121.

6 Peter Zervakis, "*Historische Grundlagen*", *Südosteuropa-Handbuch Band VIII: Zypern*, 1998, Göttingen, ss.50-51; Nuri Çevikel, *Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası (1570-1960)*, 47 Numara Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 313.

7 C. Spyridakis, *Abrief History of Cyprus*, 1964, Nicosia, s.47-48; H.D.Purcell, *Cyprus*, New York, 1969, Frederick A. Prager, Publisher, s.192; Çevikel(2006), a.g.e., s. 313.

8 Hakeri, a.g.e., s. 133-134.

9 A.g.e., s. 147.

Venedik egemenliği döneminde canlarından, mallarından ve ırzlarından güven duymayan büyük çoğunluğu Ortodoks'lardan oluşan Kıbrıs Rumları, 1571'den itibaren başlayan Türk döneminde Türk yasalarının güvenliğinde özgür ve insanca bir yaşama kavuştular. Bu yasaların en önemli olan, adanın fethinden sonra II. Selim tarafından çıkarılan Kıbrıs Kanunnamesi'yle¹⁰ (23 Zilhicce 979- 7 Mayıs 1572) Kıbrıs'taki insanların rahat etmeleri sağlandı. Bu Kanunname'ye uyularak Venedik yönetimi döneminde toplanan vergilerin önemli bölümü ortadan kaldırıldı. Hıristiyan halkın vergilerini dragoman (saray tercümanı) toplamaktaydı. Dragoman, vergi toplama görevinin yanı sıra, devletle Hıristiyan uyruk arasındaki ilişkiyi sağlamaktaydı. Ayrıca gerektiğinde İstanbul'a giderek Sultan'la görüşebilmekteydi. Bununla birlikte, Dragomanlar çoğu zaman görevlerini kötüye kullanmakta idiler. Başpiskopos ve piskoposlarla işbirliği yaparak belirlenenden daha fazla vergi topladıkları ve aralarında paylaştıkları olmaktadır. Zaman zaman Hıristiyan halkın devletten hoşnutsuz tavır almalarının en önemli nedenlerinden biri de dragomanların devletin saptadığı vergiden daha çok vergi toplamaları ve halkın da bu vergi tutarının devletten geldiğini sanmalarıdır¹¹.

Osmanlı Devleti, yönetimi altındaki çeşitli dinsel topluluk ve halklara, "millet" politikası çerçevesinde özerklik tanıyarak bu toplulukların dini otoritelerine temsil yetkisi vermekteydi. Bu çerçeve içinde Osmanlı yönetimi, Kıbrıs'ın Ortodoks Hıristiyan halkına, 300 yıldır Latin Katolik baskısı altına konmuş bulunan Ortodoks Kilisesi'ne sahip çıkma hakkını tanıdı¹². Bu dönemde, Ortodoks Başpiskoposluğu, Katolik baskısından kurtarılıp, bütün hakları iade edildi ve böylece Lüzinyanlarla Venedikliler dönemlerinde yerli halkın elinden alınan dinsel özgürlükler geri verildi¹³. Katolik Başpiskoposluğu, Osmanlı Devleti tarafından tamamen kaldırıldı ve Ortodokslara geniş olanaklar verildi. Türkler Kıbrıs'ı fethettiği zaman, Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu sürgündeydi. Başpiskopos sürgünden Lefkoşa'ya getirildi ve Ortodoks Kilisesi'nin başına geçirildi. Ayrıca Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposu'na ilk defa Bizans İmparatoru Zeno (İ.S. 474-491) tarafından verilen, ama Luzinyanlar döneminde kaldırılan kırmızı mürekkeple imza atmak ve asa taşımak hakkı, 1660 yılından itibaren yeniden tanındı ve Başpiskopos, Rumların sözcüsü olarak kabul edildi. Hıristiyan halktan para ve vergi toplama yetkisi de Başpiskoposluğa verildi¹⁴. Böylece, Rum Ortodoks Kilisesi, toplumsal gücünün yanında ekonomik bir güç haline de gelmiş oldu.

Ortodoks başpiskoposuyla piskoposlara sağlanan haklar öylesine geniş ve önemliydi ki, bu sınıf zamanla adanın egemeni olan Türklerden daha çok söz sahibi oldular. Ortodoks Kilisesi'nin ve bu kiliseye bağlı olan Hıristiyanların

10 Bu Kanunnamenin günümüz dilinde sadeleştirilmiş şekli için bkz.; Hakeri, a.g.e., ss. 250-251.

11 A.g.e., s. 249-250.

12 Geoege H. Hill, *A History of Cyprus IV*, 1952, Cambridge: Cambridge University Press, s. 25.

13 A.g.e., cilt III, s. 1085; Abdulhaluk Çay, *Kıbrıs'ta Kanlı Noel-1963*, 1989, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, ss.11-12.

14 Hakeri, a.g.e., s. 254.

kendilerine tanınan bu özgürlükleri zaman zaman açıkça, zaman zaman da gizli olarak, sonuçta daima kötüye kullandıkları görülmektedir. Kendilerine tanınan hak ve özgürlükler, Onlarda adaya egemen olma düşüncesini yarattı. Birçok isyanın varoluş nedenlerinden birinin de bu olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bundan sonraki süreçte, Ortodokslar kendilerine tanınan ayrıcalıklardan yararlanarak Osmanlı yönetiminden kurtulma yollarını arayacaklar, aynı amacı Enosis düşüncesiyle İngiliz yönetimi döneminde, Kıbrıs Cumhuriyeti döneminde ve sonrasında, nihayet günümüzde de sürdüreceklerdir. Nitekim bu konuda ilk girişimlerden biri olarak kabul edilen olay, Ortodoksların aralarında Amathus Piskoposu Esaias ve büyük rütbeli kimselerin imzaladığı bir mektupla fetihten kısa bir zaman sonra, 1608'de Savoy Dükası Charles Emanuel'le Toskana Grandükası I. Ferninant'tan Kıbrıs'ı kurtarmaları için yardım istemeleridir. I. Ferdinand'ın gönderdiği donanma, adada yağma hareketine giriştiği için olumlu bir sonuç alamadı. Osmanlı'nın zamanında aldığı tedbirler sayesinde Ortodoksların bu gayretleri boşa gitti¹⁵.

1754 yılında Padişahın yayımladığı bir fermanla başpiskopos adanın ikinci politik ve nüfuzlu kişisi olma hakkını kazanmıştı. Bu tarihten itibaren başpiskoposa "Ulusal Lider" anlamına gelen "Etnarh" denmeye başlanmıştı¹⁶. Başpiskopos, Rumların milli temsilcisi sayıldı ve geleneksel Osmanlı millet sistemine göre "millet başı" anlamına gelen "Kocabaş" unvanıyla anılmaya başlandı¹⁷. Piskoposlar reyanın temsilcileri olarak kabul edildiklerinden beri başpiskoposun gücü çok artmıştı. Bu unvan onlara kolayca İstanbul'a ulaşmaları ve aracısız olarak Veziriazam ve diğer yetkililerle görüşebilme imkanı kazandırdı. Bu aynı zamanda kendilerine verilen berat gereğince papazların kendi kiliseleri üzerinde adli yetkiye sahip olabilmeleri de demektir¹⁸.

17. yüzyıldan itibaren eski gücünü yitirmeye başlayan Osmanlı Devleti'nin başı, Avrupalı devletlerin İmparatorluktaki gayrimüslim reyanın devlete karşı isyan etmelerini temin için Türk topraklarında başlattıkları faaliyetlerden dolayı ağrımaya başlamıştı. Bu dönemde gerek Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu genel sorunlar, gerek giderek artan dış baskı ve müdahaleler, Ortodoks Kilisesi, Başpiskopos, üç metropoliti (Girne, Baf ve Tuzla piskoposları) ve Dragoman'ın nüfuzlarının yükselmesinin en önemli faktörleri oldu¹⁹. Böylece hem bundan sonraki dönemlerde kilisenin Türk idaresine karşı muhalefetinden kurtulmak²⁰, hem de Kıbrıs Rum halkının, Osmanlı idaresine karşı dışarıdan yapılacak müdahale girişimlerine soğuk bakmalarının sağlanması amaçlandı²¹.

15 A.g.e., s. 256.

16 Sabahattin İsmail, *100 Soruda Kıbrıs Sorunu*, Lefkoşa, 1992, s. 10.

17 C.D.Cobham, *Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus*, Cambridge, 1908, s. 316.

18 Nuri Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti; Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800)*, DAÜ Basımevi, Gazimağusa, 2000, s. 122.

19 A.g.e., ss. 122-123.

20 Kemal Çiçek, *Zimmis (non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Court: 1110/39 A.H./1668-1726 A.D.*, 1992, Birmingham, s. 59; Çevikel (2006), a.g.e., s. 322.

21 Hill, IV, a.g.e., s. 59.

1785 yılında Kıbrıs'ta yönetim değişikliği oldu. 1702'den beri Sadrazama bağlı muhassıl tarafından yönetilirken, 1785'de Kıbrıs'taki Ortodoks Başpiskoposu'nun İstanbul'a müracaatı üzerine Kıbrıs doğrudan doğruya Divan-ı Hümayun'a bağlı bir muhassıllık haline getirildi²². Bundan sonra başlayan döneme "Müsellimlik" dönemi de denir²³. Bu dönemde Bab-ı Ali'nin atadığı Dragoma'nın adeta temsilcisi durumuna düşen müsellim, başpiskoposun tavsiyesini almadan hiçbir davranışta bulunamamaktaydı. Bu arada kilise örgütüne vergi bağışıklığı tanındı. Kilise yönetimi ve Dragoman o kadar etkili hale geldiler ki 1785 yılında kendileri ile uzlaşma yoluna gitmeyen ve ayrı politikalar, idari ve ekonomik uygulamalar yapmak isteyen Muhassıl El-hac Abdülbaki Ağa'yı İstanbul'a yaptıkları girişimler sonucu görevden aldirdılar ve Yafa'ya gümrük memuru olarak sürülmesini sağladılar²⁴. Bu nüfuz artışı ile ilgili olarak İngiliz tarihçi ve arkeolog Franz Georg Maier şunları söylüyor; "Neredeyse yarım yüzyıl, başpiskopos ve dragoman, yarı otonom bir eyaletin de facto yöneticileriydi. Bu yarı otonom eyalette (Kıbrıs) Türk yöneticiler, 1768-1810 yıllarında hüküm süren Başpiskopos Chrysantos ve Dragoman Hacı Georgakis Kornesios'dan sonra ikinci sırayı almaktaydı"²⁵. Maier'e göre, İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği'nde görev yapmış olan William Turner, o günlerin durumunu; "Kıbrıs, sözde Kaptan Paşa'nın atadığı bir beyin idaresi altında olmakla birlikte, aslında Rum Başpiskoposu ve yardımcı piskoposları tarafından yönetilmekteydi."²⁶ ifadeleriyle açıklıyordu. Nüfuzu artan başpiskoposlar, bu durumdan yararlanarak halkı hükümete vergi vermemeye ve isyana kışkırtmaya başladılar. Nüfuzlarından ötürü halktan ağır vergiler toplayıp bu toplanan paranın önemli bölümünü kendilerine ayırdılar ve kısa sürede büyük servet edindiler. Yüzyılın son çeyreğinde, elde ettikleri itibar ve ayrıcalıklarla, Devletin de yukarıda belirttiğimiz gerekçelerle yapmış olduğu destekle Reaya vekillerinin neredeyse iktidarı ele geçirme noktasına geldikleri görülür.

Kendilerine tanınan imtiyazların kıymetini bilmeyen Kıbrıs Rum Kilisesi başpiskopos ve papazları, 1799'da İngilizlerin Mısır'ı işgal etmesinden cesaret alarak adada Türkler aleyhine çalışmaya başladılar ve halka İngilizlerin gelip kendilerini "Türk boyunduruğundan" kurtaracağı telkinlerinde bulunarak, onların nefretlerini Türklerin üzerine çevirmeye ve kendi kötü uygulamalarının faturasını Türklere kesme çabasına girdiler. Tüm bu kötü niyetli girişimlere karşın halk "bütün felaketlerin ve içinde buldukları acı durumun sebebinin başpiskopos ve papazlar olduğunu" ifade ederek onları açık şekilde suçladılar²⁷.

22 A.g.e., s. 75; Çiçek, a.g.e., s. 58.

23 Çevikel (2006), a.g.e., s. 327.

24 Hill, IV, a.g.e., ss. 98-99; Çevikel (2000), a.g.e., s.123; Çevikel (2006), a.g.e., s. 190.

25 Franz Georg Maier, *Cyprus From the Earliest Time to the Present Day* (Trans, from the German by Peter George), 1968, London, s.120; Çevikel (2000), a.g.e., s. 124.

26 Maier, a.g.e., s. 120.

27 Mehmet Alaattin Yalçinkaya, "İngiliz Kaynaklarına Göre 19. Yy. Başlarında Kıbrıs", II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, 24-27 Mayıs 1998, II, DAÜ Basımevi, Gazimağusa/ KKTC, 1999, ss. 329-346, Hill, IV, a.g.e., s.114.

Megali İdea, Enosis ve Kilise

Eski Bizans, hatta İskender İmparatorluğu içindeki topraklarda, yani Yunanistan, Girit, Rodos, Kıbrıs ve Anadolu toprakları üzerinde başkenti İstanbul olması düşünülen Büyük Yunanistan'ı kurma ülküsü olarak kabul edilen ve yaşatılması ve nesilden nesile aktarılması görevini Rum Ortodoks Kilisesi ve Patrikhane'nin üstlendiği "Megali İdea" düşüncesini gerçekleştirmek adına kurulan "Filiki Eterya (Dostluk Cemiyeti)" adlı örgüt, örgütlenme çalışmalarını Kıbrıs'a kadar uzattı ve başta kiliselerdeki papazlar²⁸ olmak üzere, kiliselerin yoğun propagandasının etkisi altında bulunan Rumlar arasında geniş bir taban buldu.

1818 yılında, Mısır ve Kıbrıs'tan sorumlu Filiki Eterya üyesi Demetrius Hypatros, Kıbrıs Başpiskoposu Kiprianos'u örgüte kaydetmişti. Kiprianos, maddi olmasa da, en azından moral yardımı yapacağına söz vermişti²⁹. 1821 Mora İsyanı, Rumların Kıbrıs'taki Enosis düşünceleri için de hareketlenmelerine neden oldu. Güçlenen Rum burjuvazisinin ve Ortodoks Kilisesi'nin önderliğindeki Yunan ulusçuluğu, 1821'deki Mora ayaklanmasıyla bir bağımsızlık mücadelesini başlattıktan sonra, bunun Kıbrıs'ta yankısız kalması mümkün olmayacaktı³⁰. Bu amaçla 19 Haziran 1821'de Filiki Eterya liderlerinden Konstantin Kanaris Kıbrıs'a geldi ve Kıbrıs'ta da Etniki Eterya'nın bir şubesi kuruldu. Kıbrıs Başpiskoposu Kiprianos da Hypatros'a verdiği sözü yerine getirdi ve ayaklanma hazırlığına başladı. Hükümet karşıtı bu eylemlerin düzenlenmesinde başpiskopos, İngiltere, Fransa ve Rusya'dan da büyük ilgi ve destek gördü. Dimitri adlı bir Rum, yapılan ayaklanma hazırlıklarını Kıbrıs Valisi Küçük Mehmet (Mehmet Emin Paşa)'e bir mektupla ihbar etti³¹. Bu ihbar sonucu isyan henüz hazırlık aşamasında önlenmiş oldu. Vali, kiliseleri basarak isyan için depolanan silahlara ve saldırı aletlerine el koydu. Bazı kiliselerde ilaç sandıklarının içerisinde silahların gizlendiği, bir kilisenin ambarında da tamamen barut depolandığı tespit edildi. Bu arada Hacı Petros Vaskos adlı Rum tarafından Başpiskopos Kiprianos'a ve Mihail Kilikya adlı Rum'a yazılmış isyanla ilgili mektuplar da ele geçirildi. Sonuçta suçları kesinleşen asi önderlerinden Başpiskopos Kiprianos, Baf Piskoposu Hirisantos, Girne Piskoposu Laurentios, Kitium (Larnaka) Piskoposu Meletios'la isyanın diğer elebaşılıarı Padişahın buyruğu ile saraya çağırıldılar ve saraya gelir gelmez 9 Ağustos 1821'de idam edildiler³².

28 "Yunan adası Kıbrıs'ta, kilisenin de Yunan kurtuluş savaşına katılması tabiidir. Ortaçağ'dan beri Kıbrıs'ta hakimiyet kilisenin elindedir. Cemaat başkanı ve sorumlusu başpiskopos idi. Kıbrıs Başpiskoposu ve rahipleri Filiki Eterya'ya katılmışlardır." Konstantin A. Vovolini, 1453-1933 Kurtuluş Savaşında Kilise, Atina, 1952, Cilt 1, s.122.; F. Kürşat, M. H. Altan, S. Egeci, Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi, Kutsun Yayınevi, İstanbul, 1978, s. 69-70.; Cemalettin Ünlü, Kıbrıs'ta Basın Olayı (1878-1981), Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Lefkoşa, 1976, s. 75.

29 Hill, IV, a.g.e., s.124.

30 Şükrü S. Gürel, Kıbrıs Tarihi 1878-1960, Kaynak Yay., Ankara, 1984, 1.cilt, s. 13.

31 İsmail Bozkurt, Kıbrıs Tarihine Bir Bakış, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2001, s.10.

32 Hakeri, a.g.e., s. 276. Hill ve Maier ise, papazların Lefkoşa'da asıldıklarını yazmaktadır. (T.B.G.)

Bu kapsamda sürgüne gönderilen papazların bir kısmı, 1821 sonlarında Roma'da toplanarak tarihte bilinen ilk "*Enosis Bildirisi*"ni yayımladılar ve Hristiyan krallarından Enosis'i gerçekleştirmek yönünde yardım isteminde bulundular³³. Bu olay, Avrupa'da Osmanlı Devleti aleyhine büyük tepkiler yarattı ve Kıbrıs'ta da aynı durum gözlemlendi. Rumlar intikam almak için Lefkoşa'daki Faneromani Kilisesi 'ne³⁴ yüzü kapalı bir büst koydular. 1821 olayıyla başpiskopos ve piskoposların Ada'daki üstünlükleri bir süreliğine son buldu. Bununla birlikte Kıbrıs, huzursuzluk kaynağı olan ve adayı Yunanistan'a katmak isteyen başpiskopos ve piskoposlardan kolay kolay kurtulamayacak ve Mihail Hristodulos Muskos'un III. Makarios adıyla daha çok kanlı günler görecektir. Yine 1992'de Atina Başpiskoposu Serafim, 1954 yılında Baf kıyılarından adaya sokulan silahların kendisi tarafından satın alındığını ve gönderildiğini açıklayacaktır³⁵.

1830 yılında Yunanistan'ın egemen bir güç olarak Osmanlı hükümetince tanınması, Kıbrıs Rumları'nın ve kilisenin Enosis yolundaki umutlarını tazeledi ve adanın Yunanistan'a bağlanması için yeni girişimlerde bulunmalarını sağladı. Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra, 1833'de Osmanlı yönetimi, Kıbrıs'taki Hristiyanlara Yunan uyruğuna geçme hakkı tanımıştı ve başta kilise olmak üzere adanın güçlü Hristiyan unsurları kendilerini, Osmanlı topraklarında büyüme amacından başka dış politika hedefi bulunmayan bir Yunanistan'la özdeşleştirmeye başlamışlardı³⁶.

Padişah II. Mahmut, uygulamaya koyduğu reformlar çerçevesinde Kıbrıs'ta da bazı yenilikler yaptı. Kıbrıs Başpiskoposu Banaredos'un temsilcileriyle yaptığı görüşme sonucunda, başpiskoposun isteği üzerine adanın valisi ve askeri komutanlarının yıllık vergi tutarını düşürdü. Kişinin malına devletçe el konulması geleneğini kaldırdı. Tanzimat'ın 3 Kasım 1839 tarihinde ilanının ardından Lefkoşa'da valinin başkanlığında Divan'da değişiklik yaparak, Türk üye sayısını dörde indirdi ve dört de gayrimüslim üye atanmasını sağladı. Bu dört yeni üye, Kıbrıs Başpiskoposu'yla Rum, Ermeni ve Maronit temsilcileriydi³⁷.

Buraya kadar anlattığımız Osmanlı yönetimi altında Rum Ortodoks Kilisesi, yalnızca Kıbrıs halkının temsilcisi niteliğini kazanmakla kalmamış, aynı zamanda yukarıda da belirtildiği gibi Rum halktan serbestçe yardım toplayarak, ekonomik açıdan da adanın en önemli merkezi durumuna gelmişti³⁸.

33 Bozkurt, *a.g.e.*, s.11.

34 Bugün Ara Bölge'de Birleşmiş Milletler Barış Gücü kontrolünde bulunmaktadır. Ancak, ibadet için Rumların kullanımına verilmiştir (T.B.G.).

35 Hakeri, *a.g.e.*, s. 276.

36 Gürel, *a.g.e.*, s. 14.

37 Hakeri, *a.g.e.*, s. 283.

38 Halil Fikret Alasya, "Osmanlı Hükümeti Tarafından Ortodoks Kilisesine Verilen İmtiyazlar", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara, s.131.

Osmanlı yönetimince Rum Cemaatinin lideri, temsilcisi olan özerk bir dini kurum diye tanınan kilise, toplumsal ve ekonomik gücünü giderek artırdı³⁹. Böylece, 1878'de İngilizler Kıbrıs'ın yönetimini devraldıklarında, karşılarında, temsil yetkisiyle donatılmış, çok zenginleşmiş ve başına buyrukluğa alışmış bir kilisenin ve güçlenmeye başlamış bir Rum burjuvazisinin önderliğindeki Ortodoks Rum çoğunluk buldular⁴⁰. Adanın İngiliz yönetimine girmesinden sonra da, İngilizlerin tüm çabalarına rağmen, kilisenin bu gücünü kıramadıkları açıklıkla görülecektir. Dolayısıyla kilisenin Kıbrıs politikalarındaki etkinliğinin günümüzde de halen devam edişinin nedenlerinin bugünlerde değil, tarihin o dönemlerinde aranması gerektiği de yadsınamaz bir gerçektir.

İngiliz Yönetimi Döneminde Kilise

4 Haziran 1878'de, II. Abdülhamit'in onayıyla imzalanan ve Kıbrıs'ın yönetiminin İngilizlere devredilmesini öngören Türk-İngiliz Savunma Konvansiyonu, Kıbrıs tarihinin önemli kilometre taşlarından birini oluşturur. 1878 yazında adanın ilk İngiliz Yüksek Komiseri Sir Garnet Wolseley, Larnaka Limanı'na ayak basar basmaz, kendisini Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu⁴¹ başkanlığında bir Rum heyetinin beklediğini gördü. Başpiskopos, Wolseley'e "hoşgeldiniz" derken, konuşmasının önemli bölümünü şu sözler oluşturuyordu: "Biz bu yönetim değişikliğini hoş karşılıyoruz, çünkü İngiltere'nin, daha önce Yunan Adaları'nı verdiği gibi Kıbrıs'ı da Yunanistan'a, Anavatanımız'a bırakacağından eminiz"⁴². Bu, Kıbrıs'taki Rum Ortodoks Kilisesi'nin ve din adamlarının İngiliz yönetimi döneminde de siyasetle uğraşma ve Enosis'i gerçekleştirme istencini gösteren bir konuşmaydı. Gerçekten de örneklerini ilerleyen bölümlerde göreceğimiz gibi, kilise, politika ve politikacılar üzerindeki etkinliklerini ve Enosis isteklerini İngiliz yönetimi döneminde de azaltmaksızın devam ettirerek günümüze kadar sürdürecekler ve başarılı da olacaklardır. İngilizler, Osmanlı yönetimi döneminde Rum Ortodoks Kilisesi'ne tanınan toplumsal ve ekonomik gücü, tüm çabalarına rağmen kıramayacaklardır. Kilise de bu gücü her fırsatta sonuna kadar kullanmaktan çekinmeyecektir.

Kıbrıs'ın İngiliz yönetimine geçişini umut ve sevinçle karşılayan Rumların beklentileri kısa zaman içinde hayal kırıklığı ve şikayetlere dönüştü. İngilizlerin, özellikle Rum Ortodoks Kilisesinin ve din adamlarının Türk yönetimi altında kazanılan ayrıcalıklarına karşı çıkışı ve bu ayrıcalıkları ortadan

39 Michael A. Attalides, *Cyprus-Nationalism and International Politics*, Edinburg, 1979, s. 87.

40 Gürel, a.g.e., s. 14.

41 Wolseley'in başpiskopos sandığı Rum din adamının Kitium piskoposu Kiprianos olduğu Toynbee gibi güvenilir ünlü tarihçiler ve Daily News gazetesi muhabiri tarafından belirtilmiştir. Ahmet Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952) Enosis Çemberinde Türkler*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP) Yayınları, Lefkoşa, 1996, s. 31

42 Gürel, a.g.e., s. 41; Harid Fedai, *Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı*, KKTC Turizm ve Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1986, s.199; Gazioğlu,1996, a.g.e., s. 31; ORR. C. W. J. Cyprus Under British Rule, London, 1918 ve 1972, s.160.

kaldıran önlemler almaları Rum toplumu arasında büyük tepkilere neden oldu⁴³. Özellikle vergi toplama konusunda daha başlangıçta İngilizler ve Rum Ortodoks Başpiskoposu anlaşmazlığa düştüler. Türk yönetimi döneminde kilisenin, Ortodoks Rumlardan aldığı özel kilise vergisinin toplanmasında Türk yönetimi başpiskoposa yardım etmekteydi. Bir başka ifadeyle kilise, kendi amaçları için kullanılmak üzere Rumlardan din vergisi toplama yetkisine sahipti ve bunun uygulanması ve toplanmasında, Hükümet vergisini toplayan tahsildarların kullanılmasına Türk valisi izin veriyordu. İngiliz yöneticileri; kilisenin kendi özel vergisinin toplanmasında, devlet bütçesinden maaş alan kamu görevlisi tahsildarının kullanılmasının uygun bir hareket olmadığı kararını verdi. Kitium piskoposunun Aralık 1878'de İngiliz yönetiminden yakınan bir dilekçeyle Yüksek Komiser'e başvurması üzerine İngiliz yöneticisi Albay Greaves, Dışişleri Bakanı Salisbury'ye yolladığı yazı konuya açıklık getirmesi bakımından önem arz etmektedir; "*Tahriklerin papazlar tarafından başlatıldığı açık. (Papazlar) Türk yönetimi altında ayrıcalıklardan ve vergi bağışıklıklarından yararlanmışken, şimdi bu uygulamanın İngiliz yönetimi altında sürdürülmesi olanaksızdır. Üstelik papazlar, Ada'nın en büyük çiftçileri oldukları için vergilerden en çok onlar etkileniyorlar*"⁴⁴. İngilizlerin bu geleneği ve yöntemi durdurması kiliseyi mali yönden zor duruma düşürdü. Türk yönetimi döneminde, Kıbrıs valisi paşalar kadar söz ve otorite sahibi olmaya alışan kilise liderleri, İngilizlerin bu tutumunu beğenmeyerek, İngiliz valiye bir dilekçeyle⁴⁵ başvurular ve aynı uygulamanın devamını talep ettiler. Bir başka ifadeyle Osmanlı döneminde kendi halkından istediği şekilde para toplayan ve bunları kendi amaçları doğrultusunda istediği gibi tüketen kilise, İngiliz yönetiminin aldığı önlemlerden dolayı bu olanaklarının ellerinden alınmasından yakınıyordu.

Sömürge yönetiminde etkili olmak için 1881'de Meclis-i İdare'deki tüm seçilmiş Rum üyeler, Başpiskopos Sofronios ve piskoposların teşviki ile bu görevlerinden istifa ettiler. Başpiskopos ve piskoposlar, 6 Aralık 1881 günü Yüksek Komiser Biddulph'u ziyaret ederek, bu istifaların nedenini açıkladılar. Türklerin de kendi isteklerini İngiliz yönetimine bildirmelerine rağmen, 23 Mart 1882 tarihinde yayımlanan Kraliyet Konseyi Emri (Order in Council)'ne göre Kıbrıs Yasama Meclisi'ndeki değişiklik, Rumların istediği şekilde, Türk ve Rum üye sayısının iki toplumun nüfus oranları esas alınarak seçilmesi şeklinde yasalaştı. Anayasa'da kendi istekleri doğrultusunda yapılan değişiklikten memnun olan Başpiskopos Sofronios, İngiliz Sömürge Bakanı Lord Kimberley'e bir telgraf göndererek Anayasa'da yapılmasını istedikleri değişikliklerin hükümetçe kabul edilmiş olması nedeniyle Kraliçe'ye teşekkürlerini bildirdi⁴⁶. Görüldüğü gibi,

43 Gazioğlu, 1996, *a.g.e.*, s. 41.

44 PRO 30/29/280. Col. Greaves'den Salisbury'ye, Nicosia, 18 June 1879.

45 Philios Zannetos, *Istoria Tis Nisu Kipru (Kıbrıs Adası Tarihi)*, Atina, 1930, cilt II, s. 157-8; Gürel, *a.g.e.*, ss. 44-45.

46 İngiliz Arşiv Belgesi CO. 3384, s. 84; Ayrıca İngiliz Yönetimi dönemindeki Kıbrıs Meclisi ile ayrıntılı bilgi için bkz.: Gazioğlu, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs (1878-1960) I, Statü ve Anayasa Meselesi*, Ekin Basımevi, İstanbul, 1960.

kilise İngiliz yönetiminin başlangıcından itibaren, politikanın direkt merkezinde yer alıyor, kendi politikacılarını da maksatları doğrultusunda yönlendiriyor ve hatta İngilizleri de kolaylıkla etkileyebiliyordu. Bu noktada İngiliz yönetiminin iki topluma karşı uyguladığı çifte standardı da göz ardı etmememiz gerekir. İngiliz yönetiminin Türklere yapmış olduğu haksızlıkların giderilmesi için Kıbrıs Türk Toplum Liderleri ve İstanbul Hükümeti, İngiliz Hükümeti'ne müracaat ederler. Bu girişimleri öğrenen Başpiskopos Sofronios, Yüksek Komiser'e telgraf çekerek Türklerin bu girişimlerine aldırış edilmemesini ister. Yapılan girişimlerin sonuçsuz kalması üzerine Türk Toplumunu da yeni durumu kabullenmek zorunda kalır.

Kıbrıs'ta Osmanlı yönetimi dönemindeki 308 yıllık süreçte, farklı toplumlara ait insanlar arasında ırk, din ve dil ayrımı gerekçesiyle herhangi bir çatışmanın meydana geldiği görülmemiştir. 1890'lı yıllara gelindiğinde Kıbrıslı Türkler ve Rumlar arasında kavgalar başladığı ve bunların zaman zaman toplumlararası çatışmalar şekline dönüştüğü görülmektedir. Bunun temel nedeni, İngiliz yönetimi döneminde adanın Yunanistan'a ilhakını hedefleyen ada Rumlarının bu amaçlarına engel olarak Kıbrıs'taki Türk Toplumunun varlığını görmeleri ve bu maksatla adanın İngiliz yönetimine devredildiği 1878'den itibaren yaklaşık 15 yılda, Türklere karşı düşmanlık duyguları besleyen bir nesli, kilise ve eğitim programları Atina ile Rum Kilisesinin işbirliği ile hazırlanmış olan Rum okullarında yetiştirmiş olmalarıdır. Türk varlığı Kıbrıs'ta devam ettiği sürece Enosis hayalinin gerçekleşmesi olanağı bulunmayacağını gören Rumlar, İngiliz yönetiminin ilk yıllarından itibaren okullarında ve kiliselerinde açıkça Türk düşmanlığı aşıladılar. Enosis fikrinin Rum çocuklarına nasıl aşılandığını bir Rum yazar olan Tenekides şöyle açıklıyor: "*Rum okulları Helen düşüncesini yaymak amacı ile kullanılıyordu. Rum öğretmenler çiçeklerle çerçevesiz Yunanistan'la birleşmelerini temsil eden armağanları Vali'nin kasabaları ziyareti sırasında verirken mızraklı bir alay gibi sıraya sokulan öğrenciler önceden öğretilmiş olan 'Yaşasın Enosis' çığlıkları atıyordu...*"⁴⁷

15 Nisan 1895 tarihli Kıbrıs gazetesinde Rumların son 15 yıldan beri yaratmakta oldukları gerginlikten söz edilmekte ve yüzyıllarca Türk yönetiminde yaşayan bu topluluğun son yıllarda, sebepsiz olarak Türklere karşı düşmanca davranışlarda bulunup dil değiştirmeleri, "*Karınca kanatlanınca zevali yakın olur.*"⁴⁸ atasözüne bağlanmaktadır. Gazete, Rum taşkınlıklarının Türklere hakarete dönüştüğünü; kiliselerde, meydanlarda, çarşıda, okulda bu hakaretin sürdüğünü ve İngiliz yönetiminin bu tehlikeli gelişmelere kayıtsız kaldığını belirtmektedir⁴⁹. Ayrıca bu dönemde kilise, "*Terazinin bir kefesine Türk'ün toprağını, öteki kefesine altını koyunuz, altın ağır gelse dahi altını verip toprağı alınız.*

47 Menter Şahinler, *Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Siyaseti*, Rumeli Kültür ve Dayanışma Derneği yay., İstanbul, 1979, s. 111.

48 *Kıbrıs*, 15 Nisan 1895.

49 Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 69.

Çünkü Türkleri Ada'dan çıkarmanın tek yolu budur."⁵⁰ şeklinde açıklamalar yaparak Türklerin arazilerinin satın alınmasına önyak oluyordu.

1898'de Girit'in Avrupalı devletler tarafından Osmanlı Devleti'nin denetiminden çıkarılması ve bu adanın başına bir Rum yöneticinin konması, Kıbrıs'taki Enosisçiler arasında da heyecan yaratmıştı. Bununla birlikte 1898 yılında Atina'da kurulan bir cemiyet, Kıbrıs'taki Enosisçi faaliyetleri, kilise ile birlikte yönlendirmeye başladı⁵¹. 1899 yılında, Atina'daki "Kıbrıslıların Yurtsever Birliği (Patriotic League of Cypriots)" adındaki cemiyetin düzenlenmesine önyak olduğu "1899 Olimpik Sporları" adlı gösteriler esnasında, gösterilerin yapıldığı Limasol'da tüm kasaba, Yunan bayrakları ile donatıldı. Yunan Konsolosu Philemon ve Kitium Piskoposu, Yunan ulusal renkleri ve bayrakları ile donatılmış bir gemi ile Larnaka'dan Limasol'a deniz yoluyla gelerek, ellerinde Yunan bayrakları bulunan bir heyet tarafından karşılandılar. Spor gösterilerinin yapıldığı alanda ise Yunan Ulusal Marşı çalınarak Yunan Kralı için "Yaşasın Kralımız" naraları atılarak tahriklere devam edildi⁵².

1901 yılında yapılan Yasama Meclisi seçimlerinde kilise ve din adamlarını yine siyasetin tam ortasında görmekteyiz. Hem Yasama Meclisi üyesi, hem de başpiskopos olmak isteyen Kitium piskoposu, tüm seçim kampanyasını Enosis konusu üzerinde yoğunlaştırmıştı. Piskopos ve destekleyicileri Yasama Meclisi'ne seçtikleri takdirde bir kaç yıl içerisinde İngilizleri adadan atarak Enosis'i gerçekleştireceklerinin propagandasını yapmaktaydılar⁵³. Seçimi Enosis sloganıyla kazanan piskopos ve arkadaşları, seçildikten sonra bu sloganı mecliste de öne çıkarmak için her türlü faaliyeti gerçekleştirmekten geri kalmadılar.

1907 yılında, İngiliz Sömürgeler Bakanlığı Müsteşarı ve parlamento üyesi Winston Churchill'in adaya yaptığı ziyaret, Kıbrıs'ın yakın tarihinde önemli olaylardan biri olarak kabul edilir. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi önderliğinde Kıbrıs Rum toplumu bu ziyareti Enosis'i gerçekleştirme yolunda önemli bir fırsat olarak kabul ettiler ve bu fırsatı en olumlu şekilde değerlendirmek için büyük çaba gösterdiler. Churchill yaptığı konuşmada, "Karşılama törenindeki Rumların taşkınlıklarının, İslam ahalisinin şeref ve şanına yöneltilmiş bir hakaret olarak görmediğini, bu gösterilerin Rum ahalisinin içinde besledikleri istemden kaynaklandığını sandığını ve Rumların kendi üzerinde etki yaratmak için bu yola başvurduklarını..."⁵⁴ açıkladı. Churchill'den sonra söz alan Kitium Piskoposu Kiril, konuşmasında değişmeyen emellerine vurgu yaparak, "Ulusal emellerini hiçbir zaman unutmayacaklarını, tüm ada Hıristiyan ahalisinin tek emelinin, Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesi olduğunu, bu emelin de Tanrı'nın ve adaletli İngiltere

50 Hasan Şanlı, *Kıbrıs 1878-1924 Siyasal Toplumsal Değişimler*, Güneş Matbaacılık, İstanbul, 1967, s. 62.

51 CO 883/6, NO. 57.

52 Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 72.

53 Yüksek Komiserin 15 Aralık 1900 tarihinde Sömürgeler Bakan'na gönderdiği yazı, CO 67/125.

54 Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 103.

Deoleti'nin lütfu ve Churchill'in yardımı sayesinde gerçekleşebileceğini"⁵⁵ belirtti. Churchill bu konuşma sonrasında verdiği yanıtta; "Enosis'in gerçekleşmesinin, Türkiye ile olan anlaşmanın feshedilmesi anlamına geleceğini ve toplumun her iki kesimi arasında sürekli ve tehlikeli bir zıtlık doğacağını, bununla birlikte Kıbrıslı Rumların anavatan diye niteledikleri Yunanistan'la birleşme isteklerinin saygı duyulması gereken bir duygu ve İyonya adalarının Yunanistan'a verildiği sırada bu adaların İngiltere hükümeti'ne ait olduğunu, ama Kıbrıs'ın bu durumda olmadığını..."⁵⁶ vurguladı.

1907 yılında reddedilen bu isteklerini, 1911 ve 1912 yıllarında, başpiskoposun önderliğinde hazırladıkları yeni muhtıralarla İngiliz Hükümetinden yineleyen Rumlar, İngiliz Sömürgeler Bakanlığı'ndan aynı olumsuz yanıtları aldılar. Ancak, kararlılıklarından bir adım geri atmadılar. Yasama Meclisi'nin Rum üyelerinin başpiskopos ve piskoposlarla birlikte hazırlayıp İngilizlere verdikleri muhtıralara, İngilizlerin vermiş olduğu olumsuz yanıtlara gerekçe olarak 1878 İngiliz-Osmanlı Savunma Anlaşması'nı ve bu anlaşma gereği Türkiye'nin ada üzerindeki haklarını göstermesi, adadaki politik havayı daha da geriyordu. Rumlar, ulusal emellerine ulaşmada Türkleri bir engel ve İngilizlerin kendi isteklerini kabul etmemeleri için bir bahane olarak görüyorlar, bu bakımdan da İngilizler kadar Türklerden de nefret ediyor ve her ortamda bu duygularını ortaya koyuyorlardı.

Özellikle 1912 yılı Ada'da Rumların taşkınlıklarının arttığı ve Türklere karşı ölümle sonuçlanan saldırıların gerçekleştiği bir yıl oldu. Bunun temel nedenini de, Trablusgarp Savaşı ile Balkan Savaşı'nda Türklerin aldığı yenilgiler ile yukarıda belirtilen, İngilizlerin Ada'daki iki toplumu karşı karşıya getiren ikiyüzlü siyaseti idi. Rum meclis üyeleri, 5 Şubat'ta Yüksek Komiser'e sundukları muhtıra da belirtilen isteklerinin yerine getirilmeyişini gerekçe göstererek, Nisan 1912 tarihinde topluca istifa ettiler. Bu istifanın kendilerince haklı nedenlerini anlatan bildirimler bastırarak halka dağıttılar. Adada değişik yerlerde yapılan mitinglerle Rum halkı İngilizlere ve Türklere karşı kışkırtıldı. Her zaman olduğu gibi bu eylemlerde de kilise başroldeydi. 17 Nisan'da, Lefkoşa'da düzenlenen büyük bir mitingle, başpiskoposun başkanlığında, piskoposları, Cikko Manastırı keşişini, meclisten istifa edenler ile birlikte eski Rum meclisi üyelerini de kapsayan bir Merkez Komite kurularak, bundan sonraki mücadelenin, bu kurul tarafından sürdürüleceği halka duyuruluyordu. Başpiskopos, Merkez Komite Başkanı sıfatıyla, 9 Mayıs'ta Yüksek Komiser'e bir mektup göndererek, daha önceki muhtıralarda belirttikleri isteklerinin tüm Rum halkının arzusu olarak İngiliz Sömürgeler Bakanlığı'na iletilmesi ve yerine getirilmesini istedi. Aynı gün Başpiskopos Kirillos'un söylediği ve o yıl içerisindeki tüm kasabalarda yapılan Enosis mitinglerinde tekrarlanan bir slogan haline gelen söylemi, bir süredir tırmanan gerginliği zirveye çıkardı; "Hiçbir hareket, hiçbir baskı, hiçbir

55 A.g.e., s. 103.

56 Ahmet An, Kıbrıs'ta İsyancılar ve Anayasal Temsiliyet Mücadelesi (1571-1948), Mez-koop Yayınları, Lefkoşa, 1996, s. 102.

dünyevi kuvvet, Yunanistan'la birleşmek yönündeki değişmez azim ve duygumuzu ortadan kaldıramaz."⁵⁷.

1911-1912 Balkan Savaşlarının bitimini müteakip, 3 Haziran 1914'de İyonya adalarının Yunanistan'a verilisinin 50. yıldönümü olması nedeniyle, Rum toplumu adına başpiskopos, piskoposlar ve Yasama Meclisi'nin Rum üyelerinin imzaladığı, Enosis istekli bir mesaj İngiliz Kralı'na iletilmek üzere Yüksek Komiser'e verildi. Bu mesaja "*Büyük anneniz Majeste İngiliz Kraliçesi'nin İyonya adalarını Yunanistan'a devreden yüce ve soylu davranışına duyduğumuz saygı ve minnettarlığı sizin de gösterip, geleneksel Helen dostluğunuza yakışır şekilde, Kıbrıs halkının ebedi ve şiddetli istek ve emellerine uygun olarak, bizleri, aynı ırktan olduğumuz Helen krallığı ile birleştirmekten memnurluk duyacağınıza inanmaktayız*"⁵⁸ denilmektedir.

Osmanlı'nın İngilizler karşısında Almanların yanında savaşa girmesi sonucunda, 5 Kasım 1914'de, 1878 Kıbrıs Konvansiyonu'na aykırı şekilde, İngilizler Ada'yı tek yanlı bir karar ile ilhak ettiler. İngilizlerin ilhak kararının açıklanması, Rum Toplumunu ve kilise tarafından sevinçle karşılandı. Çünkü İngiliz yönetimi, o güne kadar Rumların ilhak taleplerini, 1878 muahedelerini göstererek, Osmanlı egemenliğinin Ada'da devam ettiği, kendilerinin aday geçici olarak yönettikleri mazeretine sığınarak reddediyorlardı. Kıbrıs'ı, İngiliz İmparatorluğu'na katan "*Kraliyet Emirnamesi*", Osmanlı'nın İngiltere aleyhine savaşa girmesi nedeniyle, 1878 Anlaşması ve eklerinin geçersiz olduğunu ve Kıbrıs'ın İngiltere'ye ilhak edildiğini ilan etmekteydi⁵⁹. Böylece İngiltere hükümetinin, Kıbrıs'ın Osmanlı'ya ait olduğu gerekçesiyle, Ada hakkında herhangi bir karar alınamayacağına ilişkin iddiası da değerini kaybediyordu⁶⁰. Bunun sonucu, Kıbrıs'ın İngiltere'ye ilhakından itibaren kilise, Rum Toplumunu ve Yunanistan'ın adanın Yunanistan'a bağlanması yolundaki çalışmaları ve entrikaları hız kazandı⁶¹.

Bu amaçla, 20 Kasım 1914'de başpiskopos ve meclisin Rum üyelerinin imzaladığı bir muhtırayı Yüksek Komiser'e verdiler. Muhtırada; "*Kıbrıs'ın İngiliz İmparatorluğu'na katılması kararı, kilise ve Kıbrıs halkı tarafından sempati ile karşılanmıştır. Bu duygu ve görüşle, ülkemizin Türk egemenliğinden nihai kurtuluşunun, kilise ile Kıbrıs halkında yarattığı sevinç duygularına tercüman olmak arzusundayız. Bu değişikliğin, Ada'nın siyasi statüsünü, ülkemizin anavatanımızla, yani ait olduğumuz Helen krallığı ile kesin ve hızlı rehabilitasyona giden yolun son aşamasını oluşturduğu inancını belirtmek isteriz*"⁶² şeklindeki ifadelerle amaçlarını dile getirmektedirler.

57 Hill, IV, a.g.e., s.518., *Alithia*, 26 Mayıs 1912.

58 Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 127.

59 A.g.e., s. 131; Ayrıca Kraliyet Emirnamesi ve İngiliz İşgali konusunda ayrıntılı bilgiler için bkz. Gazioğlu, 1960, a.g.e.

60 An, a.g.e., s. 106.

61 Metin Çetin, *Kıbrıs Cumhuriyeti ve Bir Liderin Doğuşu*, Sultan Ofset, Lefkoşa, 1955, s. 4.

62 Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 134.

Rumların adayı Yunanistan'la birleştirme umutlarının arttığı bir ortamda, gelişen bir başka olay ortalığı daha da karıştırdı. İngiltere, bir hafta içinde kendi yanında savaşa katılması ve Bulgaristan'a hücum etmesi koşuluyla, Kıbrıs'ı Yunanistan'a vermeyi kabul ettiğini Yunan hükümetine bildirdi. 1926-1932 yıllarında, adada valilik yapan Sir Ronald Storrs, anılarında İngiliz teklifi ile ilgili şunları yazıyor: "1915 Kasım'ında (Balkanlarda) kritik bir durum ortaya çıkar. Asquith hükümeti o zaman Avusturya işgali tehlikesiyle baş başa olan Sırbistan'ın imdadına yetişmek için Kral Konstantin yönetimindeki Yunanistan'ı ikna etmeye çalışmaktadır. ... Bu esnada Kings College müdürü olup, ateşli bir fillhelen ve Venizelos'un da yakın bir dostu olan Ronald Burrows tarafından Yunan halkının ilgisini uyandırmak amacıyla, ilginç bir teklif yapılır. Yüksek Komiser'e talimat verilerek Ada'daki başpiskopos ve Kavanin Meclisi Rum üyelerine Yunanistan'ın İngiltere yanında derhal savaşa katılması koşuluyla Kıbrıs'ı onlara devretmeye hazır olduğumuzu bildirecekti. Daha sonra başpiskopos ve birkaç ünlü Kıbrıslı bir İngiliz destroyerine bindirilip Atina'ya getirilecek ve bu duyuruyu bizzat başpiskopos yapacaktı. Buradan bir heyecan kasırgasıyla meclise gidilecek, ya hükümet bu coşkuyla teklifi kabul edecek veya Venizelos'un başa geçmesi sağlanacaktı."⁶³.

İngilizler, bu aşamada, kendi politikalarını gerçekleştirebilmek için Kıbrıs'taki kiliseyi, din adamlarını ve Enosisçi unsurları, Yunanlı siyasilere üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanmaktan çekinmemişlerdir. Koloniler Bakanı Bonar Law'ın Kıbrıs Yüksek Komiseri Clauson'a gönderdiği 16 Ekim 1915 tarihli telgraf bunu açıkça ortaya koymaktadır; "Lütfen (Kıbrıs'ın Yunanistan'a önerildiğini) başpiskoposa ve öteki önde gelen kimselere bildiriniz ve kendilerine, yinelenmesi uzak bir olasılık olan böyle bir avantajdan yararlanarak Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasını sağlayabilmek için derhal Atina'ya giderek istekleri doğrultusunda Kral ve Parlamento üzerinde baskı oluşturmalarını öneriniz. Bu amaç doğrultusunda kendilerine elinizdeki bütün olanaklarla destek olmanız için tam yetkilisiniz."⁶⁴.

Zaimis başkanlığındaki Yunan hükümeti ve Kral Konstantin⁶⁵, savaşa girmeyi kabul etmeyerek, bu teklifi reddetti. İngilizlerin, koşullu olarak Kıbrıs'ı Yunanistan'a verme önerisi, bu koşulun belirlenen kısa süre içerisinde yerine getirilmemesi nedeniyle geri çekilmiş ve bir daha da yinelenmeyecek şekilde ortadan kalkmıştı. Ancak kilise ve Kıbrıslı Rumlar, İngiltere tarafından böyle bir öneri yapılmış olmasını, kendi emellerinin meşruluğunun resmen tanınması şeklinde değerlendirdiler. Başpiskopos Kirillos ve meclisin Rum üyeleri, 26 Kasım 1915 tarihinde İngiliz Sömürge Bakanı'na bir telgraf göndererek; "Kıbrıs'ın anavatanı Yunanistan'a restore edilmesi için yapılan alicenap teklifi, derin coşkuyla öğrendiklerini ve başpiskoposun başkanlığında toplanarak İngiliz hükümeti

63 Taçgey Debeş, *Sir Ronald Storrs'un Anıları*, Dört Renk Matbaacılık, KKTC, 1993, ss. 21-22.

64 FO 371/2273.

65 "Yunan Kralı Konstantin, Alman İmparatoru William II'nin kızkardeşi Sofia ile evliydi ve Alman yanlısı idi." Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 140.

ve onun liberal ve Helen dostu duygularına karşılık teşekkürlerini ve Kıbrıslılar adına şükranlarını..."⁶⁶ ifade ettiler.

Kilise ve Rum toplumu Birinci Dünya Savaşı süresince de Enosis çabalarına hız kesmeden devam ettiler. 1918 yılı başlarında Venizelos'un davetlisi olarak Yunanistan'a giden Kıbrıs Piskoposu Medaxakis, Atina Metropoliti yapıldı ve Enosis kampanyalarını örgütlemeye başladı⁶⁷.

Birinci Dünya Savaşı'nın İngiltere ve müttefiklerinin lehine sonuçlanacağı, böylece son anda savaşa katılan Yunanistan'ın da zafer kazanan ülkeler arasında olacağı, Osmanlı Devleti'nin ise Almanlarla birlikte yenilgiye uğrayacağı olasılığı kesinleşmek üzereydi. Bu olasılık, doğal olarak Kıbrıs'ta kilisenin *Enosis* emellerini daha da kamçıladı ve umutlarını arttırdı⁶⁸. Nitekim beklenildiği gibi Osmanlı'nın savaştan mağlup olarak çıkması ve müttefiklerle Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasından sonra da, müteakiben yapılacak barış anlaşmasında, müttefiklerin Osmanlıyı kendi istekleri doğrultusunda paylaşmanın yollarını saptamak üzere gerçekleştirdikleri Paris Konferansı'nı, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını sağlama yolunda büyük bir fırsat olarak gören Başpiskopos Kirillos ve diğer Rum liderleri harekete geçtiler. Adanın her yanında kilise önderliğinde Enosis kararı alan halk toplantıları düzenlediler. 3 Kasım 1918 tarihinde, Sen Sinod Meclisi Başpiskoposluk binasında, Yasama Meclisi'nin Rum üyelerinin de katılımıyla, olağanüstü bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda, Londra'da hükümet ve siyasi çevrelere Enosis konusunda baskı yapmak üzere Başpiskopos Kirillos başkanlığında bir heyetin gönderilmesine karar verildi. Başpiskopos'la birlikte 9 kişiden oluşan heyet, 3 Ağustos 1919'da Sömürgeler Bakanı Lord Milner tarafından kabul edildi. Kabulde, başpiskopos tarafından İngiliz bakana hitaben bir metin sunuldu. Bu metnin özünü, Ada'nın Yunanistan'a ilhakı yani Enosis'in gerçekleşmesi zamanının geldiği konusu teşkil ediyordu. Heyet bu görüşme sonunda Sömürgeler Bakanı'ndan istediği olumlu cevabı alamadı⁶⁹.

16 Ağustos 1919'da da bütün Rum piskopos ve belediye başkanlarının imzaladığı bir muhtırayı İngiliz Sömürgeler Bakanı'na göndererek Enosis talebini yinelediler. Bu arada Kıbrıs'ta, heyetin İngiltere'deki faaliyetlerine destek vermek amacıyla Rumlar tarafından büyük Enosis mitingleri düzenlenmeye ve bu mitinglerde alınan ilhak kararlarının Londra'ya iletilmesine başlandı. Londra'daki heyete başkanlık eden Başpiskopos Kirillos'un Ada'daki vekili Baf Piskoposu, Rum köylerine mektup göndererek her köyden seçilen birer temsilcinin Lefkoşa'da Başpiskoposluk Sarayında yapılacak olan toplantıya katılmasını istedi. 12 Ekim 1919'da yapılan toplantıda alınan karar, Rum halkının tamamının Enosis'i desteklediği yönündeydi. Sözkonusu toplantıyla ilgili olarak Kıbrıs'taki İngiliz yönetiminin Londra'ya gönderdiği raporda,

66 An, *a.g.e.*, s. 107, Gazioğlu, 1996, *a.g.e.*, s. 138.

67 İsmail, *a.g.e.*, s. 17.

68 Gazioğlu, 1996, *a.g.e.*, s. 153.

69 *A.g.e.*, ss. 156-157.

miting ve toplantının bir halk hareketi olduğu iddiasının, başpiskopos vekilinin çağrısı ile Başpiskoposluk Sarayı'nda yapıldığı dikkate alındığında gerçekte bağdaşmadığı belirtilmekte idi⁷⁰.

14 Kasım 1919'da Londra'daki Rum heyetinin sunduğu yeni bir muhtıra, İngiliz Başbakanı verdiği yanıtta, "Ortadoğu'daki durumun henüz karışık ve belirsiz olduğunu, bu nedenle bu aşamada Kıbrıs konusunda bir karar alınamayacağını..."⁷¹ belirtti. Lloyd George'nin bu yanıtı üzerine hayal kırıklığına uğrayan Rum heyetinin Başpiskopos Kirillos ve Theodotou dışında kalan kalan üyeleri, bir yıllık bir sürenin sonunda, Aralık 1919'da adaya döndü. Londra'da aradığını bulamayan bu üç kişilik ek heyet de 1920 yılı sonunda Kıbrıs'a geri döndü. Zaten bu arada, 10 Ağustos 1920 Sevr Antlaşması ile Kıbrıs'ın İngiliz egemenliği altında kalması kabul edilmiş bulunuyordu.

Bu arada, Anadolu'daki Yunan birliklerinin Afyon'a kadar ilerledikleri ve Ankara önlerine geldikleri ve İngiltere'nin Rum heyetlerinin Enosis isteklerine karşı çıktığı günlerde, piskoposlar ve papazlarla birlikte öğretmenler ve okullar da devreye sokularak toplantılar düzenlendi, Enosis kararları alındı, hükümete telgraflar ve muhtıralar yağdırıldı. Rumların protesto ve kışkırtıcı hareketleri, 1920 yılında Yasama Meclisi'nden istifalar ve daha sonra da seçimleri boykot şeklinde devam etti.

Yunanlıların Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanışının 100. yıldönümü olan 25 Mart 1921'de kilise önderliğindeki Kıbrıslı Rumlar kışkırtmalarını daha da arttırdılar. Kiliselerde yaptıkları toplantılarda, sözde "İlk Enosis Plebisiti"ni yaparak, ilhak yönünde bir kararı onayladılar ve İngiliz yönetimine başvurarak Enosis talep ettiler. 1920'de Rum üyelerin Yasama Meclisi'nden istifa etmelerinden sonra, başpiskoposun başkanlığında bir "Rum Ulusal Meclisi" kurulmuş ve ilk faaliyet olarak her zaman olduğu gibi Enosis kararı almıştı. Bu meclisin aldığı bir diğer karar ise, seçimlerin boykot edilmesiydi. Bu kararın gereği olarak 4 Kasım 1921 seçimlerinde Kıbrıslı Rumların hiçbiri aday olmadı ve bu protesto 1923 yılına kadar devam etti. 4 ve 5 Aralık 1921'de Rum Ulusal Meclisi, Hükümete karşı pasif direnme kararı aldı ve Ulusal Meclis'in yerine 46 üyeli "Ulusal Konsey" oluşturuldu⁷². Burada dikkat çekici olan konu, başpiskoposla piskoposların ve Cikko Manastırı keşişinin, bu meclisin atanmış üyeleri olması idi. Diğer üyeler ise seçimle göreve gelmişlerdi. Bu ayrıntı bile, tarihsel süreç içerisinde Rum Ortodoks Kilisesi ve din adamlarının Kıbrıs politikalarındaki yerini vurgulaması bakımından önem arz etmektedir. Ulusal Konsey'in de, 16 Mart 1922'de yapmış olduğu ilk toplantısında yapmış olduğu ilk iş Enosis kararı almak ve bu kararın da başpiskopos tarafından Yüksek Komiser'e bildirilmesi oldu⁷³.

70 A.g.e., s. 160.

71 A.g.e., s. 165.

72 A.g.e., s. 166.

73 A.g.e., s. 166.

Bu arada Anadolu'da devam eden Türk Kurtuluş Savaşı'nın 9 Eylül 1922'de Türk Ordusu'nun İzmir'e girişi ve Yunan Ordusu'nun ağır yenilgisiyle son bulmuş olmasına karşın Kıbrıs'ta bu olaydan yeterli sonuç çıkaramayan kilise ve Rum yöneticileri bildikleri doğrultuda çalışmaya devam ediyorlardı. 22 Aralık 1922'de Başpiskopos Kirillos, Sömürgeler Bakanı'na gönderdiği muhtırada, adada özerk bir yönetim kurulmasını, ada halkının temsil edildiği Yasama Meclisi dışında Yürütme Konseyi ve diğer yönetim mekanizmalarında da nüfusları oranında katılım istiyordu. Bu durumda nüfus oranları esas olacağından, Rumların çoğunluğu oluşturmaları nedeniyle her türlü idari ve siyasi yetki ellerine geçmiş olacaktı⁷⁴. Böylece Enosis gerçekleşinceye kadar özerk yönetime sahip olacaklardı.

10 Mart 1925'de, Kral V. George'un imzaladığı ihtira beratı (letters patent) ile Kıbrıs, İngiliz Taç Kolonisi (Crown Colony)⁷⁵ ilan edildi ve Yüksek Komiserlik yerine, aynı zamanda Kıbrıs'ın Başkomutanı olarak da kabul edilen "valilik makamı" tahsis edildi⁷⁶. Başpiskopos ve diğer Rum liderler, adanın Taç Kolonisi olmasına ve yeni Anayasa'ya tepki gösterdiler. Çünkü yeni Anayasa'da Rum meclis üye sayısı artmış olmakla birlikte, resmi üye sayısı da arttığı için, eşit oy durumunda İngiliz Vali, meclis başkanı olarak ayırt edici oy hakkını kullanacak ve bu durumda Rumlar azınlığa düşecekti. Ayrıca, yeni Anayasa İngiliz tahtına kesin sadakati öngörüyor, bu da Rumların Enosis istemlerine ters düşüyordu. Bu durum karşısında başpiskopos ve Rum liderler, protesto eylemleri başlattılar ve 1 Mayıs 1925 tarihinde Sarayönü'nde yapılan Taç Kolonisi ilan töreninde Başpiskopos Kirillos, Lefkoşa Kaymakamı Hart-Davis'e, Sömürgeler Bakanlığı'na hitaben, "Adanın Helen halkının değişmez ve alev alev tutuşan arzusu, anavatan Yunanistan'la birleşmektir ve daima böyle kalacaktır."⁷⁷ yazılı bir protesto mektubu verdi. 21 Mayıs'ta Sömürgeler Bakanlığı'nın, başpiskoposun bu protestosuna yanıt verilmesi amacıyla, Valiye verdiği direktif gereğince, 12 Haziran'da Vali adına Sömürge Müsteşarı'nın Başpiskopos Kirillos'a verdiği yanıt; "Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesi konusu, nihai şekilde kapanmıştır ve yeniden açılmaz."⁷⁸ ifadelerini içeriyordu.

1926 yılında ilk vali Stevenson'un yerine, Sir Ronald Storrs atandı. Yaklaşık altı yıl valilik yapan Storrs'un dönemi adadaki gelişmeler bakımından Kıbrıs tarihinde önemli bir yer tutar. Yeni valinin Yunan hayranı olduğu inancı içindeki kilise ve Rum toplumunda İngiliz yönetiminin de politikasının değişeceği ve Enosis'in gerçekleşeceği konusunda yeni umutlar oluştu. Bu maksatla yeni Vali'yi etkileme çabaları çok gecikmeden başladı. Başpiskopos

74 İzzet Öztoprak, "Kıbrıs'ta 1931 İsyanı ve Yankıları", *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, 1997, ss. 312-313.

75 Taç Kolonisi= İngiliz İmparatorluğu Tacına bağlı sömürge, koloni.

76 Debeş, *a.g.e.*, s. 22.; Gazioğlu, 1996, *a.g.e.*, s.193; Gazioğlu, 1960, *a.g.e.*, s. 34. Öztoprak, *a.g.m.*, s. 312.

77 Gazioğlu, 1996, *a.g.e.*, s.193.

78 *A.g.e.*, s.193.

Kirillos, adanın tüm toplum ileri gelenlerinin hazır bulunduğu Vali'nin yemin törenine, protokolda geleneksel olarak müftü'ye öncelik verildiği gerekçesiyle katılmadı. Törene katılmış olsaydı, müftünün bu üstünlüğünü kabul etmiş sayılacağını düşünmekteydi⁷⁹. Başpiskopos, törene katılmamakla birlikte, Vali'ye bir de mektup gönderdi. Bu mektupta, Enosis isteklerini yineledi. Vali Storrs, Enosis ve daha liberal yönetim konusunda Rumların arzularını tam olarak karşılayamamış olmakla birlikte, protokol sıralamasında müftüye öncelik verilmesi geleneğini değiştirdi⁸⁰. Böylece 1928'den itibaren başpiskopos, protokol sıralamasında müftüden daha öne alındı ve kilise bir konuda daha isteklerini gerçekleştirmiş oldu.

23 Mart 1929 tarihli Eleftheria gazetesinde, Yasama Meclisi üyesi Theodotou imzasıyla çıkan "*Enosis Savaşımı Programının Maddeleri*"⁸¹ başlıklı bir yazı, bu tarihten sonra Enosis mücadelesinin kilise önderliğinde daha ciddi bir organizasyonla yürütüleceğinin bir göstergesi oluyordu. Bu programın maddelerinde, Enosis savaşımında Rum toplumunun her kesimi için verilmesi zorunlu katkılar belirtiliyordu. Bu programa göre, kiliselerin her birinin yılda beş sterlin, diğer dinsel kuruluşların ve manastırların yılda toplam 300 sterlin katkıda bulunmaları, maddi durumu uygun olan tüm kişilerin maddi olanakları ölçüsünde ve yılda üç sterlinden aşağı olmamak üzere katkıda bulunmaları, bütün çiftçilerin ve 18 yaşından büyük diğer köylülerin de yılda bir şilin katkı yapmaları ve bütün bu katkıların başpiskoposluğa verilmesi öngörülmüyordu. Gazetede ilan edilen ve uygulamasına hemen başlanılan bu program bile kilisenin Enosis ve Kıbrıs politikalarındaki etkinliğini göstermesi bakımından yeterlidir.

İngiltere'de 1929 yılında yapılan seçimlerde tekrar İşçi Partisi iktidara geçti. Bu da her zamanki gibi Rumların Enosis hayali için umut tazelemelerine gerekçe oldu. Malum istemlerini, başpiskoposun önderliğinde oluşturdukları bir heyet ile yeni İngiliz hükümetine 20 Temmuz 1929'da bir muhtıra ile sundular.

1930 yılı, Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını kazanışının 100. yıldönümü idi. Bunu fırsat bilen Rumlar, Ada'da birçok taşkın kutlamalar sergilediler. Rumların Mayıs 1930'da bu kutlamalar kapsamında, kilisenin önyak olmasıyla, beşyüze yakın imzalı dilekçe ile İngiltere'ye "*Kıbrıs'ın tüm Rum nüfusunun Yunanistan'la birleşme kararı*"nı bildiren bir mektup gönderdiklerini görüyoruz⁸². Lord Passfield, bu mektuba 23 Temmuz 1930 tarihli yazıyla verdiği yanıtta; "*Daha önce söylediklerime bir ekleme yoktur. Majestelerinin hükümeti Kıbrıs'ın Yunanistan'a bırakılması isteğine boyun eğemez.*" diyordu⁸³.

79 G. S. Georghallides, *Cyprus And The Governorship of Sir Ronald Storrs*, Cyprus Research Centre, Nicosia, 1985, s. 8.

80 Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 205.

81 *Eleftheria*, 23 Mart 1929.

82 Hill, a.g.e., s. 544.

83 A.g.e., s. 544; Gürel., a.g.e., s. 129; Turgay Bülent Göktürk, *Enosis'in Doğuşu ve Düşünceden Eyleme Geçiş, 1931 İsyanı*, Ajans Yayın Ltd., Lefkoşa, 2009, ss. 29-30.

15 Ekim 1930'da Ada'da yapılan seçimlerde Rumlar, aralarında Kitium Piskoposu'nun da bulunduğu, Enosis yanlısı ve aşırı milliyetçi adayları seçtiler. Seçim dönemi de Sömürgeler Bakanlığı Müsteşarı Dr. Drummond Shiels'in Kıbrıs'a geldiği güne rastlamıştı. Shiels'in geçeceği tüm yollar, Yunan bayrakları ve "Enosis" yaftalarıyla donatılmıştı. Kalabalığın artması için çarşı ve okullar kapatılmıştı. Kilise çanları da çalınarak halkın toplanması teşvik ediliyordu. Adada kaldığı 9 günlük zamanda, Shiels'e adanın her yanından Enosis telgrafları gönderildi. 20 Ekim günü, Rum Başpiskoposu ile Sen Sinod Meclisi üyeleri, diğer piskoposlar ve ulusal örgüt temsilcilerinin hazırladığı yeni bir muhtıra, Shiels'e sunuldu⁸⁴. Aynı gün meclis toplantısında söz alan Kitium Piskoposu Nikodemos Milonas, "Ulusal hürriyetlerinin gerçekleşmesi için arzuladıkları Enosis'in kapanmasının düşünülmemeyeceğini, kendilerinin tek arzularının Yunanistan'la birleşmek olduğunu"⁸⁵ belirten bir konuşma yaptı. Daha sonra Başpiskopos, Shiels'e 10 Kasım 1930'da bir mektup yazarak, "Yunanistan ile birleşmenin Kıbrıs halkının vazgeçilmez arzusu olduğunu"⁸⁶ ifade etti.

Adada kilise ve onun yönlendirdiği bazı gurupların Enosis'i gerçekleştirmek adına her şeyi göze aldığı ve bu amacı gerçekleştirmek için kendi halkı üzerinde ne şekilde bir baskı uyguladığının bir örneğini de Vali Storrs'un Nisan 1931'de, Koloniler Bakanlığına gönderdiği mesajında görüyoruz. Storrs, bazı Kıbrıslı Rumlar tarafından kendisine gönderilen "İngiliz yönetimine olan bağlılıklarını belirterek, kendi soydaşlarından bazılarının Rum toplumu üzerinde Enosisçi doğrultuda davranmaları için baskıda bulduklarından şikayet eden" mektupları eklediği mesajında, konuyla ilgili değerlendirme ve gözlemlerini şu şekilde açıklıyor; "Kilise tarafından korunan ve teşvik edilen güçlü bir grup, gerçekten içtenlikle Yunanistan'la birleşmeyi arzu etmektedir... Bu siyasal grubun güçlü olduğu yerler kentlerdir ve basınla politikacılar bu grubun denetimi altındadır... Ancak, Enosis isteği, kırsal nüfus tarafından dile getirildiği zaman bilinmelidir ki bu, yapaydır. Fakat durumu böyle belirtmek, aslında böyle bir olasılığı da gözardı etmeyi gerektirmez; Aynı insanların siyasal maceracılar tarafından yaratılan heyecan ortamı içinde hükümete karşı gösterilere katılmaları ve eğer karşı koyarlarsa hainlikle damgalanacakları için 'Enosis' için bağırımları olasılığı vardır"⁸⁷.

Kıbrıs tarihi ile ilgili yabancı kaynaklar içerisinde daha objektif ve tarafsız kabul edilen Vali Storrs'un bu gözlemlerinden de anladığımız gibi özellikle Kıbrıs gibi küçük toplumlarda, "Mahalle baskısı" olarak değerlendirilen kavramın etkinliğini de görmekteyiz. Bu baskının yüzlerce yıl, hem de kilisenin organizasyonunda dinsel öğeler kullanılarak, sistemli bir şekilde, dar bir toplum üzerinde uygulanmasının etkilerinin, sadece kırsal kesimdeki halk için değil, ilerleyen zaman içinde, kentlerde sosyal, ekonomik ve politik

84 Georghallides, a.g.e., s. 386.

85 Hill, a.g.e., ss. 545-546.

86 Göktürk, a.g.e., s. 31.

87 CO 67/237, Storrs'dan Passfield'e, Nicosia, 17 April 1931; Gürel, a.g.e., s. 130.

yaşamı yönlendiren yöneticiler için de etkili olduğuna ve politikacıların, siyasi ikballerini bu doğrultuda geliştirmelerinin sadece siyasi değil, aynı zamanda yaşamsal bir zorunluluk durumuna geldiğine şahit olmaktadır.

1931 İsyanı

Kıbrıs'ta tarihsel süreç içerisinde kilisenin üretilen politikalar üzerindeki etkisini belirlemede, en önemli mihenk taşlarından biri de Rumların İngiliz yönetimine karşı gerçekleştirdikleri 1931 İsyanıdır⁸⁸. 1915 yılında Yunanistan'ı kendi saflarında savaşa sokmak isteyen İngiltere'nin, Ada'yı ileride kendilerine bırakacakları sözüne inanmayan Rumlar, Yunanistan'la sıkı bir işbirliğine girdiler ve sonunda adanın Yunanistan'a ilhakına yönelik olarak 1931 yılında, Rum Ortodoks Kilisesi'nin de desteği ile İngiliz yönetimine karşı fiili bir ayaklanma, isyan başlattılar⁸⁹. Her şeyden önemlisi bu hareket, Rumların kilise önderliğinde, Enosis emellerini gerçekleştirmek veya adada egemen olmak için tedhişe, teröre ve kanlı eylemlere de başvurmaktan kaçınmayacakları ve bu yola başvurulması için içten ve dıştan sürdürülen kışkırtmalara açık bir toplum olduğu gerçeğini somut şekilde ve açıkça göstermektedir⁹⁰. Tarih ve Rumlar, bu şekilde düşünenleri yanıltmamıştır. Bazı çevrelerin, 1931 isyanının temel nedenini ekonomik gerekçelere dayandırdığı görülsede, temelde yatan neden, din adamlarının kontrolündeki Rum toplumunun ilkökul düzeyinden başlayarak uzun yıllar boyunca Ada'nın Yunanistan'a bağlanması konusunda yetiştirilmiş olmasıdır.

1931 yılı bütçe tartışmalarında, Bütçe Komitesi'nin gümrük vergisini arttırmak yönündeki yasa tasarısı, 28 Nisan 1931 günü mecliste oylamaya sunulduğunda, Kıbrıslıların Konseydeki temsilcileri (Bunlar içinde bir Türk üye olarak, Lefkoşa-Girne kazaları Türk milletvekili Necati Mısırlızade (Özkan)' da bulunuyordu.) bu vergiyi reddettiler. Bir Türk üyenin de Rum üyelerle birlikte oy vermesi, valinin "ayırt edici oy" hakkını kullanmasını engellemiş oldu. Necati Bey, Rum üyelerle birlikte oy verince, bir oy farkla tasarı reddedildi. Gümrük Vergisi Yasa Tasarısı'nın mecliste reddedilmesi üzerine, valinin teklifi ile İngiliz hükümeti, 11 Ağustos 1931'de bir "Order in Council" (Kraliyet Konsey Kararı) çıkararak valiye ek vergi toplama yetkisi verdi. 11 Eylül'de Kitium piskoposu ve Yasama Meclisi üyesi Nikodemos Milonas, Limasol'da yaptığı konuşmada, Kıbrıs halkını İngiliz yönetimine vergi ödemekten kaçınmaya ve İngilizleri adadan çıkarmaya çağırarak isyanın ilk işaretlerini verdi. Milonas, ertesi gün de meclisin Rum üyelerini Trodos dağlarındaki piskoposluğun dinlenme merkezi Saita'da toplantıya çağırarak, bir manifesto hazırlığına girişti.

17 Ekim'de yapılan toplantıda Kitium piskoposu Milonas, hazırladığı manifestoyu okuyarak diğer üyelerin de bunu onaylamasını istedi. Bir oldu bitti

88 1931 İsyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Göktürk, 2009, a.g.e.

89 Çevikel, 2006, a.g.e., s. 340.

90 Gazioğlu, 1996, a.g.e., s.253.

yaratma peşinde olan piskopos Milonas, 17 Ekim toplantısının ertesi günü, milli örgüte mensup Kıbrıslı Rum eylemciler ve rahiplerle birlikte “*Ulusal Radikalistler Birliği*”ni kurdu⁹¹ ve Phaneromeni Kilisesi önderliğinde⁹², diğer meclis üyelerinin bilgisi dışında, “*selametimiz ancak ulusal kurtuluşla, anavatan Yunanistan’la birleşmekle sağlanacaktır*”⁹³ anafikrini taşıyan, kendi hazırladığı manifestoyu⁹⁴ açıkladı. Bu manifestoyla birlikte, Vali Storrs’a gönderdiği, Yasama Meclisi’nden istifa ettiğini ve Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhakını ilan etiklerini bildiren mektubu⁹⁵ da basına dağıttı ve isyan meşalesini ateşledi. Piskopos Milonas, önce stadyumda, daha sonra da Enosis adlı spor klübünün balkonunda yaptığı konuşmalarda⁹⁶ “*Tanrı ve halk adına, Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhakını ve ahlaksız, yüz kızartıcı, rezil bir rejimin yasa dışı kanunlarına uyulmaması, itaat edilmemesi gerektiğini ilan ediyorum.... Her Kıbrıslı Rumu özveri yoluna çağırıyorum. Ulusal duyguları tam ve tahsilli bir halk olduğumuzu ve Helen bayrağı altında özgürce yaşamak istediğimizi yabancı yöneticilere göstermek zamanı gelmiştir... İlhak çok yaşasın!*”⁹⁷ ifadeleriyle halka hitap ederek yönetimle arasındaki köprüleri tamamen atmış oldu.

Lefkoşa’da Phaneromeni Kilisesi’nin başpapazı olan Dionisos Kikkotis de, elindeki Yunan bayrağını sallayarak ihtilal ilan etti. Kalabalık halk topluluğu, kendilerine önderlik eden papazlar ve gençlerin peşine takılarak yürüyüşe geçti ve Vali Konağı’nın önüne geldi⁹⁸. Konağın camları taşlandı ve birkaç gösterici binanın üstüne tırmanarak Konağın damına Yunan bayrağı çekti. Hareketlerine polisten yeterli tepki görmeyen göstericiler, Vali Konağı’nın kırılan pencerelerinden içeriye ucu tutuşturulmuş odun çubukları atmaya başladılar. Konağın ateşe verileceği yadsınamaz bir hal alınca, Lefkoşa Kaymakamı ateş emrini verdi. Açılan ateş sonucu yedi gösterici yaralandı, bunlardan biri hayatını kaybetti. Bu arada ahşap bina birkaç dakika içinde kül oldu. Vali Storrs ve memurlarının sağ olarak kurtulduğu yangın, saat 23.00’de binanın tamamen yanmasıyla sona erdi. Ancak, Lefkoşa’nın Rum kesiminde gösteriler sabaha kadar devam etti⁹⁹.

Alınan tüm önlemlere karşın din adamlarının kışkırtmaları ile Rumlar, Kıbrıs’ın birçok yerinde taşkınlıklara, kalkışma, kırma-dökme ve yakma eylemlerine devam ettiler. 22 Ekim günü Larnaka, Magosa ve Limasol’da taşkınlıklar yapıldı. Limasol’da Kitium piskoposunun halkı kışkırtıcı konuşmasının ardından bir grup, İngiliz askerlerine gıda malzemesi yükleyen araçları engellemeye çalıştı. Aynı gün Lefkoşa’da da kilise çanları çalınarak toplanan 6.000 kişi, resmi binaları taşladı.

91 Göktürk, 2009, a.g.e., s. 43.

92 Mustafa Haşım Altan, *Kıbrıs’ta Rumlaştırma Hareketleri*, Milli Arşiv Yay. No:1, KKTC, 2000, s. 71.

93 Gürel, a.g.e., s. 136.

94 Hill, a.g.e., s. 546.

95 Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 257.

96 A.g.e., s. 257.

97 Storrs’un Sömürgeler Bakanına gönderdiği 20 Şubat 1931 tarihli raporun 4 nolu eki; A.g.e., s. 257; Hill, a.g.e., s. 547 ve aynı sayfada 1 Nolu dipnot.

98 Kypros Tofallis, *A History of Cyprus*, London, 2002, ss. 93-97; Gazioğlu, 1996, a.g.e., s.258.

99 Debeş, a.g.e., s.110; Gazioğlu,1996, a.g.e., ss. 259-260; Öztoprak. a.g.m., s. 318.

Vali Storss'un talep ettiği takviye kuvvetler, 23-26 Ekim tarihinde adaya geldi. London adlı savaş gemisi Larnaka'ya, Colombo savaş gemisi Magosa'ya, Shropshire savaş gemisi de Limasol'a demirledi. Adaya gönderilen üç destroyerle birlikte adanın tüm limanları kontrol altına alınmış oldu. Savaş gemileri ve takviye kuvvetlerin gelmesine karşın, olaylar 24 Ekim'de Baf, Lefkoşa ve Larnaka'da değişik şekillerde devam etti. Olayların elebaşlarını tutuklamadan eylemlerin sona ermeyeceğini anlayan Vali Storss, İngiltere'nin de onayını alarak tutuklama eylemini başlattı: "*Kitium piskoposu ve diğer elebaşlar serbest kaldığı sürece daha kötü olayların çıkması mümkündür. Suçluluklarında hiç şüphe yoktu, ancak bunu ispatlayacak yasal delil bulmak da oldukça güç olabilirdi. Tutuklandıkları takdirde taraftarları hapisaneyi basmakla tehdit ediyorlardı ki bu da muhakkak kanlı çatışma demektir. Neticede bunları savunma kanunuyla adadan sürmeyi kararlaştırdım. Hedefleri tespit edilinceye kadar tümü bir savaş gemisinde kalacaklardı.... Akşam üzeri ve geceyi rahatsız olmadan geçirmelerine izin verdim. Hiç şüphesiz gece, ertesi gün yapacakları haince planları düşünerek uyumuşlardı. Bu arada ordu ve polis çok dikkatli bir plan hazırlamıştı. Küçük gruplar halinde polis ve askerler piskopos ve diğer politikacıların evlerini çevreleyip sabaha karşı teker teker hepsini tutuklatıp, Limasol ve Larnaka limanlarında demirli London ve Shropshire gemilerine götürmüşlerdi.... Kitium piskoposu, Shropshire zırhlısında bazı subayların acıma duygularını kabartmıştı. Papazlık başlığının içinde piskoposluk mücevherlerini gizlemiş, bunlar ortaya çıkınca da biçare papaz bir viski soda istemişti"¹⁰⁰. Valinin anılarında bu şekilde anlattığı tutuklamaların duyulması üzerine, özellikle Kitium piskoposu'nun tutuklandığı ve Shropshire zırhlısında tutulduğu Limasol'da piskoposluk binasında toplanan halk, gösteriler yaptı ve polisle çatıştı.*

24 Ekim günü Girne piskoposunun Lefkoşa'ya gitmek istemesi yeni olaylara ortam yarattı. Bunun kışkırtıcı bir olay olabileceği gerekçesiyle resmi makamların izin vermemesine rağmen Lefkoşa'ya giden ve şehre girişine güvenlik güçleri tarafından izin verilmeyen piskopos, Girne'ye döner dönmez kilisedeki ayinde halkı kışkırtıcı bir konuşma yaparak kendisini takip eden kalabalıkla birlikte hükümet binalarının olduğu yere geldi. Direğe çekili bulunan İngiliz bayrağını indirerek yerine Yunan bayrağını çekti. İngiliz bayrağı da göstericiler tarafından parçalandı. Olay yerine gelen Girne Komiseri, halkı sakinleştirici bir konuşma yaparak dağılmalarını istedi ve Yunan bayrağını indirerek tekrar İngiliz bayrağını direğe çekti. Girne'deki olaylar gün boyu ve gece, çevre köylerden gelen Rumların da katılımıyla devam etti. Buradaki olaylarda da polisle çatışma sırasında bir gösterici öldü. Bu olaylara neden olan Girne piskoposu ve iki elebaşı, diğer altı kişi gibi sürülmek üzere tutuklandı ve savaş gemilerine gönderildi¹⁰¹. 24 ve 25 Ekim günlerinde olayların yoğun olduğu yer Mağusa'ydı. 24 Ekim'de sekiz bin kişinin katıldığı bir mitingde, halkı kışkırtıcı bir konuşma yapan kişi, yine bir din adamı, bölge başpapazı

100 Sir Storss Ronald, *Orientalisms*, London, 1937, s. 598; Debeş, a.g.e., ss. 111-112.

101 Göktürk, 2009, a.g.e., s.43.

Arhimandrit oldu. Akşama doğru göstericiler tarafından Maraş polis karakolu basıldı ve tahrip edildi. Buradaki gösterilerde de bir gösterici Rum öldü¹⁰².

Ekim sonuna kadar hükümet, durumu tamamıyla kontrol altına aldı. Öncelikle, isyanın elebaşları olarak tutuklanan ve İngiliz zırhlılarında tutulan başta Kitium piskoposu olmak üzere 10 kişi, yaşam boyu sürgün cezası çekmek için, 3 Kasım tarihinde İngiltere ve Cibraltar'a gönderildiler. Ardından, "13 Kasım'da yürürlüğe giren ve Yasama Meclisi'nin kaldırılarak, yasa koymayla ilgili tüm yetkilerin valiye verildiğini"¹⁰³ belirten Kraliyet Konseyi Kararı (Order in Council) yayınlandı. Ancak, zaman içerisinde görülecek ki, isyanın elebaşlarının sürgüne gönderilmesi, Ada'da Enosis çalışmalarını engelleyemediği gibi, bu çalışmaların Ada dışında da organize bir şekilde yapılmasına çanak tutmuş oluyordu. İngiltere'ye sürgüne gönderilenlerin başındaki Kitium piskoposu ve arkadaşları, özellikle kamuoyu oluşturmalarına yardımcı olacak en etkin olanak olarak gördükleri "Kiliseler Eliyle Uluslararası Dostluk Dünya Birliği (The World Alliance for International Friendship Through the Churches)"¹⁰⁴ gibi dini kuruluşlarla işbirliği yaparken, liberal İngiliz aydınlarını ve politikacılarını da etkilemeyi başardılar. O günlerde yayınlanan Hakikat gazetesi ise olaylarda kilisenin rolüne değinerek isyana önderlik ettiği için Omorfo papazlarından Papayuannu ile Rum avukatlardan Tornovidi, Kalealo, Birgo, Valari ve tüccardan İyaridis'in bir ay hapis ve 30'ar lira cezaya mahkum olduklarını, diğer iki papaz ile 37 kişinin de 2'şer lira para cezasına çarptırıldıklarını belirtmekteydi¹⁰⁵.

Kıbrıs tarihinde önemli bir yer tutan 1931 isyanının yalnızca Kıbrıs'taki din adamları ve Rum liderliği tarafından organize edilmediği, İstanbul Fener Rum Patrikhanesi'nin ve Atina'daki politikacılara karşı Atina Başpiskoposluğu'nun da, bu eyleme açık destek verdiği Türk Dışişleri Bakanlığının 29 Kasım 1931 tarihli yazısında ortaya koyulmaktadır¹⁰⁶.

İsyan Sonrası

Hakikat gazetesi 511'inci sayısında yayınladığı bir yazıda kilisenin Enosis ve Megali idea çerçevesindeki çalışmalarını değerlendirerek, İngiliz yönetimine çağrıda bulunuyor ve kilisenin siyasetle uğraşmasını önleyecek yasal düzenlemeler yapılmasını istiyordu. Bu dönemde İngiliz yönetimince kilisenin etkinliğini ortadan kaldırmaya yönelik çabalar kapsamında, Kıbrıs Türklerinin bu yöndeki çağrılarının da ciddiye alındığını görmekteyiz. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin bu durumu, Koloniler Bakanlığı'nda yapılan toplantılarda ele alınarak, öneriler geliştiriliyordu. 1931 Kasım ve Aralık aylarında yapılan

102 Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 263.

103 A.g.e., s. 266.

104 CO 67/244/7; Gürel, a.g.e., s.147.

105 Hakikat gazetesi, "Sömürgeler Bakanı'nun açıklaması", Kıbrıs Türk Milli Arşivi gazete koleksiyonu, 1931, s. 508.

106 BCA 030.10.109.727.4.

toplantılarda ortaya çıkan öneriye göre; Kıbrıs'ta Müslümanların mallarının Evkaf Dairesi aracılığıyla İngiliz yönetimince denetim altına alındığı gibi, Hıristiyan mallarının da bir vakıf yönetimine alınarak, kilisenin mallarının da denetim altına alınması ve bu şekilde kiliselerin kontrol altında tutulmasının sağlanması düşünülmekteydi. Kıbrıs Valisi Storrs tarafından da desteklenen bu önerinin ne kadar uygun olduğunu vurgulamak üzere Storrs tarafından hazırlanan 6 Şubat 1932 tarihli bir raporda, kilisenin mal varlığını artırma adına uygunsuz yardımlar toplandığı, kilisenin para kaynaklarının Enosis hareketinin desteklenmesi için kullanıldığı saptaması yapılmakta ve sınırsız para kaynaklarının denetlenmesi öngörülerek; *"Ortodoks Kilise, adadaki tartışmasız en büyük toprak sahibidir. Kilise'nin mali kaynakları, ayrıca uzun zamandan beri bir soruşturmaya konu olabilecek nitelikte görünmektedir... Örneğin, 1925'de Kitium piskoposu, Yasama Konseyi üyeliği seçiminde aday olduğunda, seçim masraflarını karşılayabilmek için kilisenin mallarını ipotek etmişti... Hükümet (bu konuda) ayrıca doğrudan ilgilenmektedir. Çünkü kilise, ayaklanmacı Enosis hareketini yıllardan beri maddi açıdan desteklemiştir, bu amaçla kiliselerde açıktan bağışlar toplanmıştır..."*¹⁰⁷ denilmekte ve kilise malları ve kaynaklarının yönetim ve kullanımıyla ilgili bir soruşturma başlatmak maksadıyla bir komisyon kurulması için izin istenmektedir. Kilisenin toplumsal ve ekonomik gücü ile politika üzerinde ne kadar etkin olduğunu kanıtlayan önemli bir yabancı belge olma özelliği taşıyan Vali Storrs'un bu raporundaki soruşturma önerisine, Koloniler Bakanı tarafından izin verilmemiştir. Bakan Cunliffe-Lister'in Storrs'a yazdığı cevap mektubundaki soruşturma izini vermeme gerekçesi bile, kilisenin politika ve politikacılar üzerindeki baskısını göstermekte ve bu etkinin sadece adadaki politikacıları değil, ada dışındaki ve hatta Rum ve Yunan olmayan politikacıları da kapsadığını vurgulaması bakımından önemlidir. Bakan söz konusu mektubunda, böyle bir soruşturmayı yürütecek yeterli nitelik ve nicelikte personelin Kıbrıs İngiliz yönetiminde bulunmadığı gerekçesini öncelikle belirtmekle beraber, ardından *"Ortodoks topluluğu karşımıza alacak bir işe girişmemiz de doğru değildir..."*¹⁰⁸ diyerek asıl gerekçeyi ifade etmektedir.

Kıbrıs'ta kilisenin politik arenadaki rolünü en etkin anlatan yabancı kaynaklı belgelerden biri de 1933 yılında, Vali Storrs'un yerine atanan yeni Vali Stubbs'un 16 Ekim 1933'te Sömürgeler Bakanı'na sunduğu rapordur. Rum Ortodoks Kilisesi'nin Ada'daki etkinliğini kırma çabalarının bir devamı niteliği taşıyan bu raporda Stubbs, *"Enosis'in etkisiz hale getirilmesi için önce kilisenin etkisiz hale getirilmesinin koşul olduğunu ve eğer kilisenin Kıbrıs'taki toplumsal etkinliği ortadan kaldırılırsa Pan-Helenizm'in söndürülebileceğini, bütün önlemlere karşın kilisenin güçlük çıkarmaya devam etmesi durumunda, kilisenin mali kaynaklarını ve mallarını denetlemek üzere bir soruşturma komisyonu kurulmasının doğru olacağını"*¹⁰⁹ belirtiyordu. Koloniler Bakanlığı üst yönetiminde destek bulan Stubbs'un bu

107 CO 67/245/15; Gürel, a.g.e., s.144.

108 A.g.e., s.145.

109 CO 67/251/3; Gürel, a.g.e., s.144.

önerisi bu kez, Stubbs'dan sonra adaya Vali olarak atanan Palmer tarafından uygun görülmecektir. Vali Palmer, Koloniler Bakanı Parkinson'a yazdığı "Gizli" ibareli mektubunda belirttiği, "...*Şu anda Kilise, bütün çürümüşlüğüne rağmen anti-komünisttir...*"¹¹⁰ ifadesi ile kiliseyi adada gelişmeye başlayan komünist faaliyetlere karşı kullanacağını açıklamaktadır. Bir başka ifadeyle kendilerine karşı tehlike olarak gördükleri iki unsuru birbirlerine karşı bir denge unsuru şeklinde kullanarak, klasik İngiliz "böl-yönet" politikası uygulayacağını göstermektedir.

Bu arada 16 Mart 1933'te ölen Başpiskopos 3. Cyril'in yerine başpiskopos seçimi yapılmasına İngiliz yönetimi olanak tanımaz. Kilise, seçim için sürgündeki Kitium ve Girne piskoposlarının adaya dönmesi gerektiğini, Onlar dönmedikçe bu seçimin yapılmasının yasal olmayacağını belirtir. **(Kaynak)** İngiliz yönetiminin buna izin vermemesi üzerine başpiskopos seçimi yapılmaz ve başpiskoposluğa, Baf piskoposu azılı Enosisçi Leontios Leontiou vekalet eder. Leontios, ateşli demeçleri ve devam eden Enosis faaliyetleri nedeniyle İngiliz yönetimi tarafından para cezasına çarptırılır. 1938-40 yılları arasında da göz hapsinde tutularak Baf Belediye sınırları dışına çıkması yasaklanır.

II. Dünya Savaşı Dönemi ve Sonrası

II. Dünya Savaşı'nda, önce İtalyanların, ardından Almanların Yunanistan'a saldırması ve Girit'in Nisan 1941'de Almanların eline geçmesi, Kıbrıs'ta başlangıçta İngiliz Kızılhaçı'na bile yardım yapılmasını engelleyen kilisenin yaklaşımını değiştirdi ve İngiltere'nin Yunanistan'ı kurtarması için ona destek sağlamak amacıyla Kıbrıslı Rumların asker yazılmalarını teşvik etmeye başladı. 1931 isyanından beri İngilizlere karşı saldırgan ve kışkırtıcı bir tutum izleyen Baf piskoposu ve başpiskopos vekili Leontios, son gelişmeler karşısında ağız değiştirerek, 30 Ekim 1940'da, Türk, Yunan ve İngiliz bayraklarıyla donatılmış bir giysi içinde halka hitabında "*Geçmişteki anlaşmazlıklar unutulmalıdır. Tanrının ve büyük müttefiklerimiz İngiltere ve Türkiye'nin yardımlarıyla savaş kazanacağız*"¹¹¹ ifadeleriyle, milli emellerine ulaşma adına her yolu denemekten çekinmeyeceklerini açıkça ortaya koydu. Bu ifadeleri İngiliz Sömürgeler Bakanı'na gönderdiği raporda belirten Kıbrıs Valisi, aynı raporda bu gelişmeleri "*Kilisenin siyasi fırsatçılığı*"¹¹² şeklinde niteliyordu.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte İngiliz yönetimi Kıbrıs'ta siyasi faaliyetlere konan yasakları kısmen hafifletir. 1941 yılında kurulan komünist AKEL partisi, bunu fırsat bilerek kendisine bağlı İşçi Sendikası PEO ile birlikte güç kazanmak için Enosis politikasını benimser ve Rum Ortodoks

110 A.g.e., s.146; CO 67/254/4.

111 Gürel, a.g.e., s.10, (CO 67/398-10; Kıbrıs Valisinin Sömürgeler Bakanı'na gönderdiği 30 Ekim 1940 tarihli gizli yazıdan naklen)

112 A.g.e., s.11.

Kilisesi ile Enosisçilik yarışına tutuşur. Yunan ulusal günlerinin kutlanmasında ve 1943 yılında yapılan belediye seçimlerinde kilise ve AKEL'in desteklediği adaylar, kıyasıya bir Enosis propagandası yürütürler. Kutlama törenleri ve seçim mitinglerinde her iki tarafın adayları da kendilerinin daha çok Enosisçi olduğunu kanıtlama yarışına girer. Savaştan sonra sürgündeki Yunan kralının tekrar Yunanistan'a dönmesiyle birlikte her taraf Yunan bayraklarıyla donatılırken kiliselerde de ayinler yapılır. Konuşma ve vaatlerde Enosis'in artık gerçekleşme zamanının geldiği vurgulanır¹¹³. O günlerde Ateş gazetesi "*Maraş'ta Şenlikler*" başlıklı haberinde bu tür kutlamalarla ilgili bilgiler vermekte, Yunan kralı Yeorgio'nun Yunanistan'a dönüşü nedeniyle St. Nikolas kilisesinde ayinler yapıldığını, evlere, dükkanlara, kulüplere Yunan bayrakları çekildiğini belirtmekteydi¹¹⁴.

İngiltere'nin Özerklik Çalışmaları Sürecinde Kilise

Yunanistan'ın İkinci Dünya Savaşı'na İngilizler yanında girmiş olması nedeniyle, İngiltere'nin Enosis isteklerine olumlu yaklaşacaklarını düşünen Rumlar, Nisan 1943'de İngiltere Parlamentosu'nda, Ada'da özerk bir yönetim kurulması konusunun tartışılması karşısında büyük hayal kırıklığına uğradılar ve bu tarz bir yönetimin Enosis'ten vazgeçilmesi anlamına geleceği düşüncesiyle şiddetle karşı çıktılar. Özerklik önerisi duyulur duyulmaz, kilise liderleri ve Rum Belediye Başkanları, Londra'ya telgraflar çekerek, "*Özerk yönetimi kabul etmeyeceklerini, tek ve değişmez emellerinin Enosis olduğunu*" bildirdiler. Bu tartışmalar İngiltere'nin Kıbrıs'a özerkliği resmen teklif ettiği 1948 Mayıs'ına kadar devam etti.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Paris'te toplanan Barış Konferansı, Rumları Ada'nın Yunanistan'a verileceği yönünde umutlandırdı. Bu gibi her fırsatı kendi amaçlarını gerçekleştirmek yönünde akılcıca değerlendiren Başpiskoposluk, *The Times*'in haberine göre, Ağustos 1946'da, İngiliz Dışişleri Bakanı Ernest Bevin'e ve Yunan Başbakanı Çaldaris'e birer telgraf göndererek Barış Konferansı'nda Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakının da görüşülmesini istedi¹¹⁵. 23 Ekim 1946'da İngiliz Sömürgeler Bakanı Greech Jones, Kıbrıs'ta politik rejimi liberalleştirmek ve ekonomiyi geliştirmek yönünde bazı hazırlıklar yapıldığını, ayrıca en kısa zamanda da 1937 Kilise Yasaları'nın kaldırılmasına çalışılacağını açıkladı ve daha sonra da bu maksatla, halkın temsilcilerini içeren bir meclis kurup yeni bir anayasa üzerinde çalışmalar yapmak üzere Lord Winster'i Ada'ya Vali olarak atadı. Rum Ortodoks Kilisesi ise, bu tür girişimlerin Enosis'i ortadan kaldırmayı amaçladığını ilan ederek, anayasa çalışmalarına başlangıçtan itibaren karşı çıktı ve çalışmaları boykot etti. Başpiskoposluk Ofisi Ethnarhia,

113 Sabahattin İsmail, "Kıbrıs Sorununda Kilisenin Olumsuz Rolü", s. 16, <http://www.sabahattinismail.com>. seriyaz/19.doc

114 Ateş, 2 Ekim 1946, sayı 5.

115 *The Times*, 24 Ağustos 1946.

başpiskopos vekilinin başkanlığında toplanarak, “Kıbrıs sorununa yeni bir anayasa ve özerklik öngören liberal yöntemleri ve Yunanistan’la birleşmeyi, yani ulusal istiklali önleyecek herhangi bir çözümü reddettiklerini” duyurdu. Hemen ardından, kilisenin maddi manevi desteğiyle, AKEL dışındaki siyasi Rum partilerinin katılımıyla bir “Birleşik Cephe” oluşturuldu. Bu cepheyi temsilen Londra’ya gidip Sömürgeler Bakanı’yla görüşmek ve Enosis isteğinde bulunmak üzere bir delegasyon seçildi¹¹⁶. “Ulusal Kıbrıs Delegasyonu” olarak adlandırılan bu heyetten üç kişi, önce kilise ruhani meclisi ve başpiskoposla danışmalarda bulundu. Heyetin başkanı, başpiskopos vekili olan Baf Piskoposu Leontios idi¹¹⁷. Atina’ya gitmek üzere ayrılan heyet önce St. John kilisesinde büyük bir törenle başarı için dua ettiler. Daha sonra Enosis lehinde kulisler yapmak üzere 1946 yılı Kasım ayı başında Ada’dan ayrılarak İngiltere’ye gitti¹¹⁸.

Başpiskopos vekili Leontios başkanlığındaki Enosis heyeti, 5 Aralık 1946’da Yunan kralı tarafından kabul edilip kendilerine destek mesajı verilmişti¹¹⁹. Şubat 1947’de ise Sömürgeler Bakanı Greech Jones tarafından kabul edilen başpiskopos başkanlığındaki Enosis heyetine bakan tarafından, İngiltere’nin adada gerçekleştirmeye hazırlandığı yeni anayasal düzene, yani özerk yönetime destek verip vermeyecekleri soruldu. Baf piskoposu bu soruya verdiği cevapta, “Halkın kendilerine verdiği yetkinin dışına çıkmayacaklarını, bu yetkinin de sadece Yunanistan’a ilhak isteğinde bulunmak”¹²⁰ olduğunu belirtti ve “Kıbrıs’ta Enosis’ten başka çözüm kabul etmelerini” bildiren bir muhtırayı bakan’a sundu¹²¹. Londra’da ilhak çalışmaları sürerken Kıbrıs’ta kilisenin organizasyonu ve öncülüğünde kurulan Rum Ulusal Konseyi de toplanarak iki karar alıyordu. Bu kararlardan birinde, başpiskopos başkanlığındaki heyetin yurtdışında Enosis kulislerine devam etmesi ve diğeri de büyük bir Enosis mitingi yapılmasıydı. 16 Şubat’ta Lefkoşa’da yapılan ve binlerce Rumun katıldığı mitingde, Girne piskoposu bir konuşma yapıyor ve bu konuşmada; “Yunanistan’a ilhaktan başka hiçbir girişimi desteklemeyeceklerini, Enosis için savaşımalarını sonuna dek sürdüreceklerini”¹²² ilan ediyordu. Bu arada, Kıbrıs’taki başpiskopos vekili, Yunan Başbakanı ile Meclis Başkanı’na birer telgraf göndererek “Arzularının Kıbrıs’ın behemehal Yunanistan’a ilhaktı” olduğunu bildiriyordu¹²³.

Bu arada İngiliz Hükümeti, adada özerk bir yönetimin ilk şekillerini uygulamak için 1947 yılı başında Kıbrıs’a gönderdiği Vali Lord Winster’in iyi niyetini göstermek maksadıyla, 1931 isyanı sonrası çıkarılan “Kilise Yasaları”nı feshetmiş ve aynı isyanda elebaşı olduğunu değerlendirerek sürgüne

116 Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 375.
 117 Ateş, 17 Ekim 1946, sayı 18.
 118 A.g.y., 12 Kasım 1946, sayı 38.
 119 A.g.y., 6 Aralık 1946, sayı 59.
 120 Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 370.
 121 Ateş, 12 Şubat 1947, sayı 115.
 122 Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 369.
 123 İsmail, a.g.m., s.18.

gönderdiği kişilerin tekrar Kıbrıs'a dönmelerine izin vermişti. Lord Winster, 9 Temmuz'da Kıbrıs halkına yaptığı açıklamada, anayasal bir yönetim için yeni planlar hazırladığını, bu yeni yönetim için de, hükümetle müzakereler yapacak bir danışma meclisi kuracağını ilan ediyordu¹²⁴. Danışma Meclisi kurulmasına kilise ve milliyetçi Rum kuruluşları karşı çıktı. Kilise, Danışma Meclisi'ni boykot kararı alarak, özerk yönetimi kabul etmeyeceklerini ve Enosis istediklerini vurgulamaya devam etti¹²⁵. Lord Winster, kilisenin bu tavrı ve Ada'nın Yunanistan'a ilhakının gerçekleşeceği konusunda çıkarılan söylentileri engellemek için 26 Ağustos 1947'de Kıbrıs Hükümeti adına bir resmi açıklama yayımladı. Lord Winster'in bu açıklaması ile Enosis'e kapıyı kapatması ve özerk yönetim anayasası için Danışma Meclisi'ni oluşturma kararlılığı kilisenin yönlendirdiği milliyetçi-sağcı Rum kesimini şiddete yöneltti ve 17 Ekim gecesi, Lefkoşa'daki elektrik santralinde, milliyetçi Rumların sabotajıyla meydana gelen şiddetli bir patlama sonucu yangın çıktı. Santralin devre dışı kalması nedeniyle Lefkoşa aylarca karanlığa mahkum oldu¹²⁶.

1947 yılı, aynı zamanda 1931 isyanından beri Ada'da ilk kez izin verilen başpiskoposluk seçimlerinin yapılmasına sahne oldu. Enosis kampanyasına dönüşen seçimlerde ilk önce, seçimlerden birkaç ay önce Enosis temasları için Londra'ya giden Rum heyetine başkanlık yapan başpiskopos vekili, Baf piskoposu Leondios başpiskopos seçildi. Leondios'un seçildikten iki ay sonra tifüse yakalanarak ölmesi nedeniyle Ekim 1947'de yenilenen seçimlerde, bu kez azılı Enosisçi Girne piskoposu Mirantheus, "*Makarios II*" adı ile başpiskopos seçildi. Mirantheus, 1931 isyanındaki rolü nedeniyle İngiliz yönetimi tarafından sürgüne gönderilen ve daha sonra adaya dönüp Girne piskoposu seçilen fanatik bir Enosisçi idi. Başpiskopos olur olmaz ilk işi de, Temmuz 1947'de kilise tarafından alınan "*Danışma Meclisi'ni boykot*" kararını desteklediğini açıklamak oldu. Çünkü Danışma Meclisi, Kıbrıs'a özerklik konusunu görüşecekti. Onların isteği ise özerklik değil, Enosis'ti. Bu nedenle kendileri meclise katılmamakla kalmamış, meclise girmek isteyen ılımlı kişileri de engellemişlerdi. 12 Mayıs 1948'de adaya özerk yönetim statüsünü kazandıracak İngiliz anayasa önerileri yayınlandığında da, kilisenin Sen Sinod Meclisi, Kitium piskoposu Makarios'un¹²⁷ başkanlığında toplanarak, Enosis'le bağdaşmadığı gerekçesiyle bu öneriyi reddetti. 1947 özerklik planının mimarı olan Vali Lord Winster ise bu durum karşısında 12 Ağustos 1948'de Danışma Meclisi'ni feshetti. Böylece kilise, özerklik çalışmalarını daha doğmadan öldürmüş oldu¹²⁸. Lord Winster, 1947-1948 yıllarında Kıbrıs'taki yeni bir anayasa hazırlama çabalarının nasıl engellendiğini anlatan ve The Daily Telegraph gazetesinde yayınlanan

124 Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 375.

125 A.g.e., s. 376.

126 A.g.e., s. 377.

127 1948'de Kitium Piskoposu olan Makarios, 1950'de Makarios II'nin yerine, Makarios III olarak Başpiskopos seçilmişti.

128 İsmail, a.g.m., s.18.

makalesinde; “Danışma Meclisi başarısızlığa uğrayıp dağılınca, özerk yönetimi destekleyen solcuların da bu görüşü terkederek, kilisenin ve sağcılarının ‘Enosis ve sadece Enosis’ politikasını desteklediklerini, böyle bir davranışın Kıbrıslı Rumların güttüğü siyasetin karakteristik bir özelliği olduğunu” vurguluyor ve “Dünya üzerinde sağcı ve solcuların, kilisenin ve komünistlerin ortak bir platformda bir araya geldikleri tek ülke Kıbrıs olmalıdır.”¹²⁹ yorumunu yapıyordu.

1949 yılı, Kıbrıs’ta belediye seçimleri yılıydı ve seçim kampanyaları da karşıt gurupların kışkırtma ve kargaşasına sahne oluyordu. Doğal olarak kilise de bu sahnede yerini alıyordu. Solcu Rumlar, Danışma Meclisi çalışmalarının sonlandırılması ve özerklik umudunun azalmasına karşın, kampanyalarında iki düşüncüyü de birarada tutan “Özerk Yönetim –İlhak”, kilise ve sağ örgütler ise, “Enosis ve sadece Enosis” sloganlarını kullanıyorlardı¹³⁰. Bu seçimlerdeki “Özerk Yönetim –İlhak” sloganının kendilerine oy kaybettirdiğini, halkın kilisenin yoğun baskısı nedeniyle, Enosis düşüncesine öncelik veren görüşe eğilimli olduğunu gören AKEL ve taraftarları, ani bir politika değişikliği ile kiliseyi bile geride bırakacak bir tarzda Enosis bayraktarlığı yapmaya başladı. AKEL Merkez Komitesi, seçimlerden sonra yaptığı toplantıda, Ethnarhia ve diğer sağcı Rum kurumlarıyla birlikte ortak bir “Enosis Muhtırası” hazırlamak ve BM’de Enosis konusunu anlatmak için New York’a bir heyet göndermek kararı aldılar¹³¹. Fakat Enosis bayraktarlığını AKEL’e kaptırmak istemeyen kilise bu öneriyi karşı çıktı. Böylece, Kıbrıslı Rumlar içinde AKEL ve sol kanat ile kilise ve sağ kanat arasında kimin daha çok Enosisçi olduğu mücadelesi başladı. Bu mücadelede öne geçmek isteyen AKEL, yeni bir hamleyle, Kıbrıs Rum halkının Enosis isteğini gerçekleştirmesini sağlayacak “Self Determinasyon” hakkının tanınması için, 21 Kasım 1949’da BM Genel Kurulu’na ve Güvenlik Konseyi’ne yazılı bir başvuruda bulundu. Bu hamle karşısında geri kalmak istemeyen din adamları, 1 Aralık 1949’da, birkaç ay sonra başpiskopos seçilecek olan Kitium piskoposu Makarios’un başkanlığında Sen Sinod Meclisi’ni toplayarak 15 Ocak 1950 tarihinde Enosis için bir plebisit yapılması ve Rum halkının bu yöndeki arzusunu belirleme kararı aldılar¹³². Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, bu plebisit ile Enosis savunuculuğunu AKEL’e kaptırmama düşüncesiyle birlikte, konuyu uluslararası boyuta çekmeyi amaçlamaktaydı. BM Anayasası’nda belirtilen self-determinasyon hakkının, kendilerinin “Kıbrıs Halkı” olarak tanımladıkları Kıbrıs Rum Toplumu’na da tanınmasının, halkın Yunanistan’a ilhak istemini saptayan bu halk oylaması sonucunda ortaya çıkan iradenin gereği olduğunu belirterek, bu hakkın İngilizler tarafından verilmemesi halinde, BM’ye başvurmanın uygun olacağını savunmaktaydılar. Rum halkının, kilisenin çatısı altında açılan Enosis defterlerini, papazların etkisiyle, Yunanistan’a ilhak lehinde imzalamalarının kaçınılmaz olduğu, daha önceden din adamları ve Rum basını aracılığı ile 18 yaşın üzerindeki her Rumun plebisit defterinde nereyi

129 The Daily Telegraph, 28 Nisan 1949; Gazioğlu, 1996, a.g.e., ss. 386-387.

130 A.g.e., s. 429.

131 A.g.e., s. 430.

132 A.g.e., s. 435.

imzalayacağına dikte ettirildiği için sonucu baştan belli olan bir Enosis plebisiti gerçekleşeceği açıkça belliydi¹³³.

15 Ocak 1950 tarihinde, dini ayinin icra edildiği bir pazar gününde, dini ibadetlerini yapmak maksadı ile kiliseye gelen Rumların imzalamaları için kiliselerde plebisit defterleri açıldı. Bu defterlerde; “Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesini istiyoruz” ve “Yunanistan'la birleşmeye karşıyız” şeklinde, Enosis'i destekleyen ve karşı çıkan iki cümle yer almaktaydı ve Rumlardan bu iki cümleden birinin altına imza atmaları isteniyordu¹³⁴. 1931 isyanından sonra Ortodoks Kilisesi'nin Enosis'i gerçekleştirmek adına ikinci fiili girişimi olan plebisitin birinci gününde, kiliselere gidip Enosis için imza verenlerin sayısı umulanın altında kalınca Ethnarhia, imza verme süresini bir hafta uzatarak adamlarını tüm yerleşim merkezlerinde ev ev dolaştırarak imza topladı. Bu süre içerisinde de kilise çanları sürekli çalınıyor, papazlar ve öğretmenler de Rum halkını mutlaka imza vermeleri yönünde ikna ediyorlardı. Limasol Komiseri'nin raporundan öğrendiğimize göre, bu iknalar o kadar etkin oluyordu ki, bazı yerleşim merkezlerinde imzaların sayısı, seçmen sayısını geçebiliyordu. Örneğin Limasol'da 12.898 seçmen varken, Enosis lehine imza verenlerin sayısı 12.991 olarak saptanmıştı¹³⁵. Bazı Rum yazarların, plebisit listelerinde Türk isimlerine rastlandığı iddiası, bu olayın ne şekilde istismar edildiği, hatta imza sahtekarlığına bile başvurulduğunu ve ciddiyetinin ne olduğunu göstermesi bakımından önemlidir¹³⁶.

Kilisenin etkin baskısı altında yapılan plebisitin sonucu, 4 Şubat 1950 tarihinde başpiskopos tarafından valiye bir resmi yazıyla bildirildi ve ertesi gün de Rum gazetelerinde iri puntolarla ilan edildi. Buna göre hükümetin plebisite katılmalarını yasakladığı kamu çalışanları ve memurlar dışında kalan 18 yaşın üzerindeki 224.747 seçmenden, 215.108'i Enosis için “Evet” demişti. Bu da seçmenlerin % 95.70'i demektir. Kıbrıs Rum halkının bu kadar yüksek oranda Enosis'e evet demesine yerli ve yabancı gözlemciler şüpheyle baktılar ve böyle bir sonucun ancak başta kilise olmak üzere, aşırı milliyetçi çevrelerin çeşitli baskıları ve gerçeği yansıtmayan bir oylama sonucu gerçekleşebileceği değerlendirmesini yaptılar. Adada uzun yıllar sömürge yöneticisi olarak görev yapan, Kıbrıs'ı ve Kıbrıslı Rumları iyi tanıyan, Kıbrıs'la ilgili kitaplarıyla tanınan yazar Harry Luke, 1950 plebisiti ile ilgili görüşlerini şöyle açıklıyor; “Kilise, 1950'de Enosis Plebisiti'ni düzenlediğinde, halk ruhani (dini) yaptırımlarla tehdit edilmiştir. Yani, istenilen şekilde oy kullanmaktan kaçınırlarsa, dini ayinlerden yoksun bırakılmak gibi, Tanrı korkusu taşıyanların karşı koyamayacağı bir tür şantaj ve baskı yöntemine başvurulmuştu”¹³⁷.

133 Turgay Bülent Göktürk, *Türkiye'nin 1974 Öncesi Kıbrıs Politikası, Vizyonu ve Uygulamaları*, Güneş Yayıncılık, Gazimagusa, 2015, s. 32.

134 A.g.e., s. 34.

135 Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 459.

136 Stavros Panteli, *The Making of Modern Cyprus: From Obscurity to Statehood*, 1990, s. 151.

137 Sir Hurry Luke, *Cyprus, A Portrait And a Appreciation*, London, 1957, s. 180.

Başpiskopos tarafından gönderilen plebisit sonuçlarını tanımayan Kıbrıs Valisi, başpiskoposa gönderdiği yanıtta, “İngiltere, Kıbrıs sorununu kapanmış bir konu olarak görmektedir. Kıbrıs’ta statü değişikliği söz konusu olamaz”¹³⁸ diyerek İngilizlerin genel görüşünü yinelemiş oldu. Bu yanıtta rahatsız olan kilise, plebisitin sonuçlarını duyurmak ve bu sonuca dayanarak self-determinasyon ilkesi çerçevesinde Enosis’i gerçekleştirmek amacıyla, Girne piskoposu Kiprianos başkanlığında bir Ethnarhia heyeti oluşturularak, Atina, Londra ve ABD’de kulis faaliyetleri sürdürdüler. Önce Atina’ya, oradan da Londra’ya geçen heyet, tüm istemlerine rağmen Sömürgeler Bakanı tarafından kabul edilmedi. Bunun üzerine heyet Amerika’ya geçerek plebisit ile ilgili olarak hazırladıkları bülten ve dokümanları 26 Eylül 1950’de BM Sekreterliği’ne takdim ettiler¹³⁹. 2 Aralık 1950’de New York dönüşünde Atina’ya uğrayan Ethnarhia heyeti, Atina hükümetini de baskı altına alarak, daha aktif olmaya çağırılmayı ve “Umarız ki Yunan hükümeti davaya karşı olan görevini yerine getirmek cesaretini gösterecektir”¹⁴⁰ ifadeleriyle eleştirmeyi de ihmal etmiyordu. Gerçekten o dönemde Yunan hükümetlerine karşı “Enosis mücadelesine gereken ilgiyi göstermedikleri”¹⁴¹ şeklinde Kıbrıs Rum Kilisesi’nin ve onun önderliğinde Enosis mücadelesi yürüten diğer kuruluşların yoğun eleştiri ve baskıları vardı. Atina’daki kilise ve muhalefet de, bu eleştirileri daha da abartarak iç politika malzemesi haline getiriyorlardı. 1950’li yılların başlarında Kıbrıs’ta statü değişikliği yapmayacağını açık bir dille açıklayan İngiltere ile ters düşmek istemeyen Yunan hükümetleri, kilisenin ve muhalefetin baskılarıyla Enosis isteklerini sıkça dile getirmek zorunda kalıyordu. Nitekim Yunan Başbakanı’nın “Revue De Athens” dergisinde çıkan ve “Yunanistan’ın toprak ele geçirme iddiası yoktur. Ne kadar haklı nedene dayanırsa dayansın toprak talebi yerine Yunanistan kendi sınırları içinde gelişmek kararındadır”¹⁴² şeklindeki açıklamasına, Atina’daki Ethnarhia temsilcisi N. Kranidyodis, Makarios’un direktifiyle tepki göstererek, gönderdiği bir mektupla Başbakanın konuya açıklık getirmesini istiyordu. Baskılar karşısında Yunan Başbakanı, Kranidyotis’e verdiği yanıtta; “Bu ifade, halis Yunan olan Kıbrıs’la ilgili değildir. Bugün, çok iyi bilinen uluslararası nedenlerden dolayı, Pan-Helenik istek ve iddiamızın daha şiddetli, daha kuvvetli bir biçimde izlenmesi olanağı yoktur. Mafafih, hepimiz çok iyi biliyorsunuz ki, yakın geçmişte Kıbrıs heyetine izah edildiği gibi, Yunan Hükümeti, bu sorunun sürüncemede bırakılmayacağı ve bırakılmaması gerektiği hakkındaki Pan-Helenik duyguları sempati ile karşılamaktadır”¹⁴³ şeklindeki açıklamasıyla, eski görüşünden çark etmek zorunda kalıyordu. Bununla birlikte, 1950 yılında Atina’da kurulan ve “Kutsal Mücadelenin Lideri” sıfatıyla, Yunan Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu Spiridon’un başkanlığına getirildiği “Pan Helenik Enosis Komitesi” de yoğun kampanyalar ve mitinglerle Yunan hükümetinin 1950’li

138 Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 460

139 Gazioğlu, 1960, a.g.e., ss.38-39.

140 Savvas Loizides, *The Cyprus Question*, Athens, 1950, s. 6; Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 437.

141 Göktürk, 2015, a.g.e., s. 37.

142 Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 443.

143 A.g.e., s. 443.

yıllarda aktif bir politika izleyerek, Enosis kampanyasını yönlendirme ve sonuçlandırma görevini yüklenmesinde önemli bir rol oynuyordu.

15 Şubat 1951 yılında Yunan Meclisi'nde muhalefet liderinin bir sorusuna ve Atina Başpiskoposu'nun eleştirilerini dile getiren heyete yanıt olarak, Yunan Başbakanı Venizelos'un özetle; "Yunan hükümetlerinin 1915'den beri ilhak isteklerini dile getirdiklerini, herhangi bir kuşkuya meydan vermemek için bu istemi bir kez daha dile getirmekten mutluluk duyacağını" ifade ettiğini, İngiltere'nin Atina Elçisi Sir C. Norton'un 16 Şubat 1951 tarihinde, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir gizli telgraftan¹⁴⁴ öğreniyoruz. Telgrafın birinci maddesinde, bu konuşmanın tam metnini belirten elçi, ikinci maddede de Atina Başpiskoposu'nun "Pan Helenik Enosis Komitesi Başkanı" sıfatıyla, bu açıklamasından dolayı Venizelos'u kutlamak için bir heyet gönderdiğini belirtiyordu. Burada dikkati çeken konu, Kilisenin ve din adamlarının Kıbrıs politikalarındaki etkin rolünün, sadece Kıbrıs ve Kıbrıs'ta yaşayan iki toplum ile sınırlı kalmadığı ve sınır ötesinde de ikinci ve üçüncü ülkelerin Kıbrıs politikaları üzerinde de yoğun bir ölçüde görüldüğüdür.

1950'deki plebisiti organize eden Makarios II'nin yerine başpiskopos olan Makarios III, plebisitin dünya kamuoyuna duyurulması konusunda daha yoğun çalışmalar içine girdi. Göreve gelir gelmez danışmanlarıyla yol haritası çizen ve bunları sıkı bir şekilde uygulamaya başlayan Makarios III, öncelikle ada valisine bir mektup yazarak 1950 plebisitinin tanınmasını veya yeni bir plebisit yapılabilmesi için izin verilmesini istedi. Türklerin de şiddetle karşı çıktıkları bu isteğe Vali Sir Andrew Wright, "Başpiskopos'un tekliflerinin hiçbirini kabul etmeyeceğini, Kıbrıs'ta bir hükümet değişmesini İngiliz Hükümeti'nin istemediğini ve konunun kapanmış olduğunu"¹⁴⁵ belirten bir cevap verdi. Makarios III daha sonra Mart 1951'de Atina'ya giderek, Yunan Hükümeti'nden Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhaki konusunda İngilizler ile görüşmeler yapmalarını, bu konuda bir uzlaşma sağlanamaması durumunda da konuyu BM'e götürmelerini istedi. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu'nun Rum halkı adına Yunan Hükümeti'ne yaptığı yoğun başvurular ve baskılar üzerine Yunanistan, 20 Ağustos 1954 tarihinde, BM Daimi Temsilcisi Palamas aracılığıyla, Kıbrıs halkına kendi geleceğini kendilerinin belirleme hakkının tanınması talebiyle BM'e başvurdu. BM Genel Kurulu'nda yapılan görüşmelerde taraflar, konu ile ilgili görüşlerini açıkladılar. Türkiye adına da Büyükelçi Selim Sarper söz alarak Yunan taleplerini çürüten ayrıntılı bir konuşma yaptı. Sonunda, 14 Aralık 1954'de Yeni Zelanda delegesi Knox Mundo'nun sunduğu, "Bundan böyle, Kıbrıs konusu ile ilgili bir karar tasarısı kabulünün uygun olmayacağı" karar teklifi oy çokluğu ile kabul edildi¹⁴⁶. Böylece, Kıbrıs konusunda BM'de Yunanlılar için olumsuz bir sonuç alınmış olsa da, Kıbrıs Ortodoks Kilisesi açısından konunun uluslararası

144 A.g.e., s. 444.

145 Gazioğlu, 1960, a.g.e., s. 39.

146 Ayrıntılar için bkz. A.g.e., ss. 40-41.

gündeme getirilmesi ve gündemde tutulması nedeniyle bir başarı elde edildiği kabul edilmelidir. Nitekim kilise, çalışmalarına bundan sonra değişik şekillerde, daha da hız verecektir. Dışarıda politik arenada devam eden çalışmaların bundan böyle içeride politik platformlarla birlikte, tedhiş, terör ve cinayetleri kapsayan bir örgütlenme ile yeni bir açılımla devam ettiğini göreceğiz. İnsanlığın aydınlığı, birliği, beraberliği, kardeşliği için çalışması gereken din adamlarının, siyasi erekleri uğruna, dini nasıl siyasetin oyuncağı durumuna getirdiklerini, insanlara doğru yolu göstermeleri gerekirken, onları yoldan çıkarmak için dinin kutsiyetini kullanarak nasıl yasadışı örgütlenmelere gittiklerini, bu doğrultuda politikacıları da baskı altına alarak objektif karar vermelerini nasıl engellediklerini göreceğiz.

Kıbrıs'ta başlayan bu yeni açılım döneminin de baş organizatörü, Başpiskopos Makarios III idi. Göreve geldiğinde danışmanlarıyla çizdiği yol haritası kapsamında, uluslararası alanda konunun BM'ye yansıtılması için enerji harcayan Makarios, içeride de ereklerine uygun hareket edecek bir Rum Gençlik Teşkilatı oluşturma çabasına girdi. Bu maksatla Yunanistan'da KHİ kod adlı bir yeraltı örgütü kuran eski Yunan subayı Georgios Grivas'ı aynı özelliklere sahip bir Rum Gençlik Örgütü (PEON) kurması için Kıbrıs'a davet etti. Grivas'ın 1951'de başpiskopos'un direktifleri doğrultusunda kurduğu PEON, yine başpiskopos'un önderliğinde ve emirleri doğrultusunda iki yıl faaliyette bulundu. Haziran 1953'de İngiliz yönetimi tarafından "*muzır ve tahrik edici hareketlerinden dolayı*"¹⁴⁷ kapatıldı. Kapatılmasının ardından faaliyetlerini bir yeraltı örgütü olarak sürdüren PEON, daha sonra 1955 yılının Nisan ayında eylemlere başlayan kanlı EOKA terör örgütünün de çekirdeğini oluşturdu¹⁴⁸.

Bu dönemde Başpiskopos Makarios'un, Kıbrıs'ta tedhiş ve terör hareketlerini organize etmek ve destek bulmak için sıkça Atina ziyaretleri yaptığını ve bu ziyaretlerde Yunanlı politikacılar, din adamları, aydınlar ve subaylarla görüşmeler yaptığını görmekteyiz. Bu ziyaretlerin birinde, 7 Mart 1953'de Atina'da, üniversite profesörü Yerasimos Konidaris'in evinde, "*Mücadele Komitesi*" üyeleriyle birlikte Kıbrıs'ın ilhaki için Enosis yemini ettiğine tanık oluyoruz¹⁴⁹.

1953'de Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu Makarios'un, Atina'da Grivas ve arkadaşlarına Enosis yemini ettirmesinden yaklaşık birbuçuk yıl sonra, 28 Ağustos 1954'de yine Atina'da, yine bir din adamının, Atina Başpiskopos'u Spiridon'un, yine Grivas ve arkadaşlarına, yeni bir Enosis yemini ettirdiğini görüyoruz. Bu yemin metninde şu ifadeler; "*Mukaddes azizlerin tasvirleri önünde, dinimize bağlı olarak yeminimizi edelim. Ölüme kadar milli davaya (Enosis'in gerçekleştirilmesi) sadık kalacağız. Yolumuzdan geri dönmeyeceğiz. Hiç kimseye taviz vermeyeceğiz. Hiçbir şekilde anlaşma yoluna girmeyeceğiz. Bize karşı kullanılacak*

147 Göktürk, 2015, a.g.e., s. 45.

148 EOKA=Enodiki Organosis Kibriion Agonison, Kıbrıs Mücadelecileri İlhakçı Teşkilatı.

149 Georgios Grivas, *EOKA Mücadele Tarihi (1955-1959)*, Lefkoşa, 1972, s. 3.

kuvvet ve baskılara direneceğiz. Ayakta duracağız. Hedefimiz Enosis, sadece Enosis olacak"¹⁵⁰ yer alıyordu.

Burada da bir din adamının dini ve dinsel kavramları siyasi erek uğruna nasıl kullandığına bir kez daha tanık oluyoruz. Makarios 1954 sonbaharında Atina'ya yaptığı ziyarette tekrar Grivas ile görüşür ve Ada'da başlatılacak olan terör ve tedhiş faaliyetlerinin sorumluluğunu O'na verir. Başpiskopos'tan görevi alan Grivas, aynı yıl Ekim ayında önce Rodos'a geçer, burada silah sevki için gerekli koordinasyonları yaptıktan sonra, St. George isimli bir tekneyle¹⁵¹, 9 Kasım 1954, saat 10'da Baf kazasındaki Khlorka köyü yakınlarında adaya çıkar¹⁵². 1955 yıl Mart ayına kadar geçen zamanda, örgüt elemanlarının eğitimini tamamlayan Grivas artık harekete geçmek ve adada terör faaliyetleri icra etmek için başpiskopos'un talimatını beklemekteydi. 27 Mart 1955'de Grivas'ı görüşmeye davet eden Makarios, bu görüşmede Grivas'ın beklediği "*Başla*" emrini verdi¹⁵³. Artık Kıbrıs'ta, Rum Ortodoks Kilisesi'nin ve bu kilisenin başpiskoposunun siyasi ve ekonomik olarak organizatörlüğünü ve sponsorluğunu yaptığı kanlı bir terör örgütü vardı ve bu örgüt, başpiskopos'un talimatı ile terör ve tedhiş faaliyetlerine, bombalama yapmaya, masum insanları katletmeye başlayabilirdi. Nitekim 1 Nisan 1955 gününün ilk saatlerinde terör örgütünün adanın belli başlı kasabalarında patlattığı bombalarla Kıbrıs'ta kanlı bir terör dönemi başlamış oluyordu.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kurulma Sürecinde Kilise

Bu gelişmeler olurken İngiltere, Türkiye ile Yunanistan'ı 30 Haziran 1955'de Kıbrıs konusunun görüşüleceği "*Doğu Akdeniz Savunması ve Kıbrıs Meselesi*" konulu seminer için Londra'ya davet etti¹⁵⁴. Türkiye derhal, Yunanistan ise bir çekincenin ardından davete olumlu yanıt verdiler. Başpiskopos Makarios ise, Kıbrıs konusuna Türkiye'nin de dahil edilmiş olmasından duyduğu rahatsızlığı dile getiriyor ve Kıbrıslıların bulunmadığı bir konferansın uygun olamayacağını, başarı için konferansın self determinasyon esaslarına dayanması gerekliliğini ifade ediyor ve konferans öncesi özellikle Yunanlı politikacıları her zaman olduğu gibi etki ve baskı altına alma çabası gösteriyordu. Bu uğraşların sonuç verdiğini, Yunan Başbakanı'nın başpiskoposu konferans öncesi görüşmeler yapmak üzere Atina'ya davet etmesinden anlıyoruz. Sadece sonuç vermekle kalmayıp, Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu Makarios'un Yunan Başbakanı'ndan garanti aldığını da Makarios ve Papagos arasında, 14 Temmuz'da yapılan görüşme sonunda yayınlanan duyurudan öğreniyoruz. Bu

150 Ulvi Keser, *Kıbrıs'ta Yeraltı Faaliyetleri ve Türk Mukavemet Teşkilatı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 50.

151 Derviş Manizade, *Kıbrıs Dün Bugün Yarın*, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayınları, İstanbul, 1975, s. 174.

152 Gazioğlu, 1960, a.g.e., s. 42.

153 Her Majesty's Stationery Office, *Cyprus., Terrorism in Cyprus*, London, 1956, s. 20.

154 *Zafer*, 3 Temmuz 1955; Göktürk, 2015, a.g.e., s. 47.

duyuruda; “Başbakan Papağos, eğer üçlü Londra görüşmeleri tatmin edici bir sonuca ulaşmazsa dilekçenin dokümanlarınının 20 Ağustos’a kadar BM’e sunulacağına ilişkin Makarios’a garanti vermiştir”¹⁵⁵ denilmektedir. Başbakan’dan önce 12 Temmuz’da Yunan Dışişleri Bakanı Stephanopoulos da Başpiskopos Makarios’la bir görüşme yapmış, bu görüşme sonunda yapılan Dışişleri Bakanlığı duyurusunda da “Yunanistan’ın Kıbrıs konusunda, self determinasyona dayanmayan herhangi bir çözüm önerisini kabule hazır olmadığına ilişkin Stephanopoulos’un Başpiskopos’a garanti verdiği”¹⁵⁶ bildirilmektedir. Bunlar yetmezmiş gibi, Makarios’un bu iki görüşmenin hemen ardından, 16 Temmuz 1955 tarihinde düzenlediği bir basın toplantısında söylediği, “Londra Konferansı’nın alacağı kararlar eğer Kıbrıs Rum halkının özlemleri doğrultusunda olmazsa, bu kararların altında Yunan hükümetinin imzası olsa bile bunları tanımayacağını”¹⁵⁷ açıklaması ve gerekirse Yunan hükümetiyle yollarını ayırmaya hazır olduğu imasıyla da, Yunan Başbakanı ve Dışişleri Bakanı’nı kendi düşünceleri doğrultusunda yönlendirdiğini, onların politik görüşlerini baskı ve etki altına aldığını görüyoruz. Nitekim 29 Ağustos-7 Eylül 1955 döneminde yapılan Londra Konferansı’nda Yunanistan’ın görüşlerini açıklayan Yunan delegesi, başpiskopos’a verilen sözler çerçevesinde, Kıbrıs halkına self determinasyon hakkı tanınması üzerinde ısrarcı oldu. Türkiye’nin adanın statükosunun değiştirilmesine karşı olduğu, değişecekse de adanın Türkiye’ye devredilmesi şeklindeki görüşlerini açıklayan Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu ise, self determinasyon ilkesine tümüyle karşı olmamakla birlikte “Self determinasyon, ancak birbirleriyle iyi geçinen ve birbirlerine muhasım olmayan cemaatler ve topluluklar için mevzubahis olabilir. Şu halde Kıbrıs halkı için self determinasyon’dan evvel müstekar bir huzur ve sükun devresine ihtiyaç vardır. Şiddet hareketlerinin önlenmesine ve kilisenin siyasete karışmasına mani olunmasına lüzum vardır. Aksi takdirde, bugünkünden daha vahim vaziyetler hasıl olabilir”¹⁵⁸ ifadesi, Kıbrıs’ta kilise ve din adamlarının politika ve politikacılar üzerinde etkili olduklarının ilk kez bir Türkiye Cumhuriyeti devlet adamı tarafından ve resmi ağızdan, uluslararası bir platformda vurgulanması bakımından önemlidir. Zorlu’nun henüz o tarihte belirttiği, “Kilise’nin siyasetteki etkinliğinin engellenmemesi durumunda, gelecekte daha olumsuz olaylar olacağı”¹⁵⁹ görüşü de maalesef doğru bir öngörü olarak 1955-58 ve 1963-74 döneminde kilise organizasyonunda düzenlenen olaylarla acı şekilde doğrulanmıştır.

Konferansın 6 Eylül’de başlayan ikinci bölümünde İngiltere, daha önce de gündeme getirdiği adaya muhtariyet verilmesi teklifini ortaya attı. Bu teklif de ilgili taraflarca kabul görmedi. Zaten Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu ve Rum Toplum Lideri Makarios’un baskısıyla konferansa gelmiş bulunan Yunan heyetinin self determinasyon dışında kabul edebileceği bir düşünce

155 Cyprus Mail, 15 Temmuz 1955.

156 A.g.y., 13 Temmuz 1955.

157 Evangelos Averof, *Tositsa, İstoria Hamenon Efkerion, (Kipriako, 1950-1963)*, Atina, 1982, s. 74.

158 *Ayın Tarihi*, Eylül 1955, sayı 262, ss. 164-171.

159 *Hürriyet*, 2 Eylül 1955.

bulunmuyordu. Nitekim konferanstaki Yunan heyeti henüz resmi kararını konferans başkanlığına bildirmeden Kıbrıs'ta Cıkko Manastırı'nda Başpiskopos Makarios bir konuşma yapıyor ve "Koşulları ne olursa olsun herhangi bir özerklik önerisini kabul etmeyeceklerini, böyle bir öneriyi Kıbrıslıların reddettiğini"¹⁶⁰ ilan ediyordu. Bu baskılar altında da Yunan tarafının cevabı belli oluyordu. Büyük umutlarla toplanan konferans, bir sonuç alınmadan 7 Eylül'de dağıldı. Böylece Kilise, bir politik sahnede daha rolünü istediği gibi oynamış oldu. Ancak burada belirtmemiz gereken bir önemli konu da, Londra Konferansı'nda Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin ve Yunanistan'ın tüm karşı girişimlerine karşın İngilizlerin Rumlara karşı Türkiye kozunu oynadığını görüyoruz. Dolayısıyla bu tarihten itibaren Türkiye, etkin bir aktör olarak Kıbrıs sahnesindeki yerini alıyordu.

İngiliz Hükümeti başarısızlıkla sonuçlanan Londra Konferansı'ndan sonra Kıbrıs Valisi olarak İngiliz Genelkurmay Başkanlığı'ndan yeni emekli olmuş Mareşal Sir John Harding'i görevlendirdi. Londra Konferansı'nda Rumları Türkiye'nin varlığıyla korkutan İngiltere, Vali Harding aracılığıyla, Türkleri tamamen dışarıda bırakarak başpiskopos'la uzlaşma arayışına girdi. 3 Ekim 1955'de adaya gelen Harding, hemen ertesi günü, 4 Ekim saat 1700'de başpiskoposla Ledra Palas'ta bir toplantı yaptı.

Vali Harding, başpiskopos ile görüştüğü günün bir gün sonrasında da, üç grup halinde Türk liderlerle görüştü. Türk liderler ile yapılan toplantılar genel konuların görüşüldüğü sıradan görüşmeler şeklinde gerçekleşirken Vali Harding, Makarios ile 7 ve 11 Ekim tarihlerinde birer görüşme daha gerçekleştirdi. Bu görüşmelerin temel amacı, Türk toplumu hiçe sayılarak, sanki Ada'nın tek söz sahibi Başpiskopos Makarios'muş gibi özerklik konusunda başpiskopos'u ikna etme çabalarıydı. Londra Konferansı'nın ikinci bölümünde MacMillan planı olarak gündeme gelen ve adanın özerkliğini öne çıkaran planın başpiskopos tarafından kabul edilmesi için Harding yoğun çaba harcıyor, Makarios ise self-determinasyondan asla taviz vermiyordu. 7 Ekim'deki görüşmeden sonra Vali Harding, radyodan Kıbrıs halkına hitaben bir konuşma yaparak, özerkliğin gelecekleri için uygun bir yöntem olduğunu anlatmaya çalışıyordu. Burada Vali Harding'in aslında hitap ettiği hedef kitle, Kıbrıs Rum Toplumu'dur. Çünkü kilise önderliğinde Rumların talebi, self determinasyon yoluyla Yunanistan'a ilhaktr. Harding- Makarios görüşmelerindeki anlaşmazlık noktası da Makarios'un self determinasyondaki ısrarıdır. Görüşmelerin her aşamasında yeni "tavizler" koparan Makarios, planda self determinasyon için kesin garanti verilmediği gerekçesiyle Harding'in önerilerini kabul etmedi ve Harding- Makarios görüşmelerinin birinci bölümü başarısızlıkla sonuçlanmış oldu¹⁶¹. Bu başarısızlığın ardından Ada'da EOKA tarafından gerçekleştirilen terör hareketlerinde de artış oldu. Makarios 16 Ekim'de Akatu köyündeki konuşmasında; "Bizim self determinasyon isteğimize karşı İngiliz cevabı Hayır'dır.

160 *Cyprus Mail*, 10 Eylül 1955.

161 Göktürk, 2015, a.g.e., s. 53.

Onların teklifleri Mac Millan planıdır. Kıbrıs'ın buna cevabı da Hayır'dır"¹⁶² ifadeleriyle, hem görüşmelerin çıkmaza girmesinin nedenini kendince açıklıyor, hem de kendisinde Kıbrıs'ın tüm halkı adına cevap verme hakkını görüyordu.

Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin yayın organı durumunda olan ve kilise matbaasında İngilizce olarak basılan *Times of Cyprus* gazetesinin 30 Kasım 1955 tarihli sayısında Atina'da çıkan haberlerden alıntı yapıldığı bildirilen habere göre, Londra'yı ziyarete giden Vali Harding, dönüşte 21 Kasım'da Makarios'la gizli bir görüşme yaptı ve Makarios'a özerklik ve Anayasa ile ilgili bazı yeni tekliflerde bulundu. Makarios, adı geçen gazeteye verdiği röportajda böyle bir görüşmenin gerçekleştiğini ve teklifleri reddettiğini belirtiyordu¹⁶³.

1956 yılının ilk günlerinde Vali Harding'in özerklik konusunda Başpiskopos Makarios'u ikna çabaları yeniden başladı. Harding, Makarios ile toplantı yapmadan önce, 7 Ocak tarihinde Dr. Fazıl Küçük başkanlığındaki Türk heyetini kabul ederek, fikirleri alınmadan herhangi bir yönetim şeklinin kabul edilmeyeceği garantisini verdi. Daha sonra Harding- Makarios arasındaki ilk toplantı 9 Ocak'ta, birinci safha toplantılarının gerçekleştiği yer olan Ledra Palas yerine, Lefkoşa'daki İngiliz Kilisesi'nin bitişiğindeki, İngiliz Başpiskoposu Jack Adeney'in evinde, yoğun emniyet önlemleri altında, gizli olarak yapıldı ve bitimini takiben herhangi bir açıklama yapılmadı. Toplantıdan sonra *Times of Cyprus*'a açıklama yapan Makarios, kendilerine yapılan tekliflerin 21 Kasım'da yapıldan çok farklı olmadığını bildirdi¹⁶⁴ ve görüşmeden herhangi bir olumlu sonuç çıkmadı.

Görüşmelerden olumlu sonuç alınamaması üzerine, İngiliz Sömürgeler Bakanı Alan Lennox Boyd Kıbrıs'a geldi. 29 Şubat günü vali ve bakan, Makarios'la birkez dahayüzyüz görüşme olanağı yarattılar. Bu görüşmede bakan, Makarios'a, Kıbrıs'ta gerçekleştirmeyi düşündükleri yeni anayasal düzenin kurulmasında işbirliği yapmayı teklif ederek, ayrıca başpiskopos'un adadaki terör ve şiddetin durdurulması yönünde tüm nüfuzunu kullanması konusunda garanti vermesini istedi¹⁶⁵. Beklenildiği gibi bu görüşme de başarısızlıkla sonuçlandı. Doğal olarak Makarios, Ada'da terör ve şiddetin sona ermesini sağlayacak bir açıklamayı kesinlikle yapmadı ve Ada'da şiddet de devam etti. Artık bir uzlaşma olasılığı da kalmadı. 1955 yılı başından itibaren özerklik konusunda çaba gösteren İngiliz yönetimi, daha önce de belirtildiği gibi bu çalışmalarında, Türk Toplum liderlerini dışarıda tutarak, sanki adada tek söz sahibi Rumların gibi Rum Toplum Lideri ve Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu Makarios'la uzlaşma yolunu seçmişlerdi. Bu davranış biçimi de Makarios'un elini güçlendirmiş ve uzlaşmaya yanaşmamasına, Enosis emelindeki isteklerini öne çıkarmasına ve bu emelini destekleyen şiddet hareketlerine olan katkısının artmasına olanak sağlamıştı.

162 A.g.y., 17 Ekim 1955.

163 *Times of Cyprus*, 30 Kasım 1955, s.1.

164 *Cyprus Mail*, 12 Ocak 1956.

165 *Cyprus; Report of the year 1956*, Colonial Office, s. 3; Gazioğlu, 1960, a.g.e., s. 116.

Bu gelişmelerden sonra Kıbrıs'taki terör ve şiddetin sorumlusu olarak görülen Başpiskopos Makarios, uzlaşma konusunda sabrı tükenen İngiliz yönetimi tarafından 1956 Mart'ında Seyşel Adaları'na sürgüne gönderildi. 9 Mart 1956 tarihinde, Girne Piskoposu Kiprianos, Girne piskoposluğu yazmanı Polikarpus Yuannides, Lefkoşa Faneromeni Kilisesi papazı Papastravros Papatangelu'yla birlikte Atina'ya gitmek üzere geldikleri Lefkoşa Havaalanı'nda tutuklanan Makarios, saat 16.15'te İngiliz Hava Kuvvetleri'ne ait bir uçakla başlangıçta Mısır'a götürüldü, oradan da Hint Okyanusu'nda Seyşel Adaları'ndaki Mahe adasına sürgün edildi. İngiltere Dışişleri Bakanı Selvin Lloyd, 11-13 Mart 1956 tarihinde Ankara'ya giderek Türk hükümeti yetkilileriyle Kıbrıs konusunda görüşmelerde bulundu. Bu konuşmaların ardından Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes Anadolu Ajansı'na verdiği demeçte başpiskoposun sürgüne gönderilmesi üzerine şu açıklamayı yaptı: *"Hükümetimizin kanaatine göre, İngiltere hükümeti, Başpiskopos ile yaptığı müzakerelerde mümkün olan azami tavizleri göstermek hususunda hatta çok ileri gitmiştir. Başpiskoposun bütün gayesinin, Kıbrıs'ın mukadderatı üzerinde yegâne muhatap ve sahibi salahiyet kimse sıfatını iktisab etmek olduğu bu müzakerelerden açıkça anlaşılıyor"*¹⁶⁶.

Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü de, 28 Mart 1956'da World Wide Press Service ve Agence Opera Mundi ajanslarına verdiği demeçte taraflar arasında anlaşmaya varılamamasının sorumlusunun III. Makarios olduğunu açıkladı.

26 Kasım'da İngiliz yönetimi tarafından Kıbrıs'ta olağanüstü hal ilan olundu. Tüm bu tedbirlere ve Makarios'un Seyşel Adaları'na sürgüne gönderilmesine rağmen, kilisenin desteğindeki terör ve tedhiş sona ermedi. Aksine daha da şiddetlendi. Şimdi şiddet hareketlerinin hedefi yalnızca İngilizler değildi, artık Türkler de hedef olarak seçilmişti. Bu arada İngiliz Hükümeti, adanın özerkliği konusundaki çalışmalarına, anayasa komiseri olarak atadığı Lord Radcliffe'nin koordinatörlüğünde, Temmuz 1956'da tekrar başladı. 14 Temmuz'da Lord Radcliffe Kıbrıs'a gelerek çalışmalara başladığı gün, Etnarhia yapmış olduğu toplantı sonunda, *"Radcliffe ile işbirliği yapmayacaklarımı, bunun sadece Makarios tarafından yapılabileceğini"*¹⁶⁷ belirten bir bildiri yayınlayarak, yapılacak çalışmalara bakış açısını vurgulamış oluyordu. Lord Radcliffe'nin adada bulunduğu bu zaman içerisinde Rum yetkililer, kendisiyle görüşmeyi reddettiler. Türk ve diğer yetkililer ile görüşen Lord Radcliffe, 2 Ağustos'ta Kıbrıs'tan ayrıldı ve 26 Eylül 1956'da ikinci kez adaya geldi. Sonunda çalışmalarını tamamlayarak Ekim başında Ada'dan ayrıldı. Lord Radcliffe'nin Kıbrıs'ta yapmış olduğu çalışmalar sonunda hazırladığı Kıbrıs'ın özerkliğini sağlayan yeni Kıbrıs Anayasası¹⁶⁸ 19 Aralık 1956'da Londra'da Sömürgeler Bakanı, Kıbrıs'ta da Vali Sir John Harding tarafından açıklandı. İngiltere hükümeti, iki

166 Göktürk, 2015, a.g.e., s. 63.

167 Cyprus Mail, 14 Temmuz 1956.

168 Lord Radcliffe'nin hazırlamış olduğu anayasa teklifinin ayrıntılı maddeleri için bkz. Gazioğlu, 1960, a.g.e., ss. 131-144.

kişilik bir heyeti, Makarios'un anayasa teklifi konusundaki görüşlerini almak üzere Seyşel Adaları'na gönderdi. Teklifi inceleyen Makarios, "Mevcut koşullar altında Kıbrıs'ın geleceğiyle ilgili bir konuyu görüşemeyeceğini"¹⁶⁹ bildirdi. Bu şekilde Başpiskopos, Kıbrıs'taki siyasi gelişmelere bir kez daha direkt olarak etkisini koymuş oluyordu.

Nisan 1955'den Kasım 1956'ya kadar 196 kişiyi acımasızca katlettiği bilinen EOKA, 14 Mart 1957'de bir anlaşma teklif ederek Makarios'un serbest bırakılması durumunda, şiddeti geçici olarak durdurabileceğini bildirdi¹⁷⁰. Adadaki terör ve şiddeti durdurmak isteyen İngiliz Hükümeti, başpiskopos'un Seyşel Adaları'ndaki sürgün hayatına, 28 Mart'ta Kıbrıs'a dönmek koşuluyla son verdi ve Türkiye ile Yunanistan'la birlikte adadaki sorunu çözmek için diplomatik temasları artırdı.

Bu arada iki yıllık görev süresini tamamlayan Vali Sir John Harding'in yerine, Sir Hugh Foot'un atandığı 21 Ekim'de İngiltere tarafından açıklandı. Yeni vali, 3 Aralık 1957'de görevine resmen başladı. Bu arada Ankara ve Atina ile görüşmelerini sürdüren İngiliz Hükümeti, 1958 Mayıs'ında Kıbrıs Valisi, Ankara ve Atina büyükelçilerini Londra'ya çağırarak Kıbrıs politikaları ile ilgili yapmış oldukları son hazırlıkları ve çalışmalarını koordine etti. Bu çalışmaların sonucu olarak Başbakan MacMillan 19 Haziran 1958'de, İngiliz Parlamentosu'nda Kıbrıs'la ilgili yeni tekliflerini¹⁷¹ kamuoyuna açıkladı. Bu plan özetle, adadaki Türk ve Rum cemaatleri, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında bir ortaklığı öngörüyordu. MacMillan'ın açıkladığı bu planın hayata geçirilmesi ile Ada'daki olağan üstü hal yasaları kalkacak, başpiskopos ve beraberindekilerin Kıbrıs'a dönüşü sağlanacak ve hatta yakın bir zamanda Ada'nın egemenliği, Yunanistan ve Türkiye ile paylaşılabilirdi.

Henüz Kıbrıs'a dönmeye izin verilmeyen ve Atina'da bulunan başpiskoposun Enosis amaçlarına hizmet etmeyen ve bugüne kadar adadaki Türk toplumunu yok sayarak yapmış oldukları politikaya tamamen ters düşen bu planı kabul etmesini düşünmek doğal olarak hayal ürünü olurdu. Gerçekten de Makarios, Vali Foot'un kendisine gönderdiği mektubuna verdiği yanıtta, "Bu planın kabul edilemeyeceğini, self determinasyonda ısrarcı olduklarını, ortaklık düşüncesinin uygun olmadığını ve konunun İngiliz Hükümeti ile Kıbrıslılar arasında görüşülmesi gerektiğini"¹⁷² belirtiyordu. Türkiye, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu 20 Haziran'da yaptığı açıklamayla "Planın ortaklığı içermesi nedeniyle Türk tarafının tezi olan taksim'e yakın olduğu gerekçesiyle kabul edilebilir, görüşülebilir"¹⁷³ olduğunu açıklıyordu. Bu gelişmeler üzerine Başbakan MacMillan'ın Ağustos ayı başında Atina, Ankara ve Lefkoşa'da yetkilileri ikna etme amacı güden

169 Gazioğlu, 1960, a.g.e., s. 128.

170 Göktürk, 2015, a.g.e., s. 76.

171 MacMillan Planı'nun ayrıntıları için bkz. A.g.e., ss. 150-154.

172 A.g.e., s. 154.

173 Halkın Sesi, 21 Haziran 1958.

görüşmeler yaptığına tanık oluyoruz. Bu görüşmelerden birinin de Atina'da başpiskopos ile yaptığı birbuçuk saatlik görüşme olduğunu vurgulamadan geçemeyiz. Görüşmelerin tamamlanmasından sonra Londra'ya dönen MacMillan, adı geçen planda düzeltmeler yaparak, yeni planını 15 Ağustos'da Parlamento'da açıkladı¹⁷⁴. Bu planın da Enosis'e hizmet etmemesi nedeniyle, Başpiskopos Makarios ve onun görüşleri doğrultusunda hareket eden Yunan Hükümeti tarafından henüz tartışılmadan reddedildiğini belirtmeliyiz. Makarios yaptığı açıklamada, "Kıbrıs Rum Halkı'nın demokratik haklarını tanımayan, onlara hürriyet bahşetmeyen bir planı asla kabul edemeyeceğini"¹⁷⁵ belirtiyordu. Burada başpiskopos'un "demokratik haklar ve hürriyet" olarak söz ettiği kavram, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakından başka bir şey değildi. Böylece Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu bir kez daha Kıbrıs politikasında etken bir rol oynama çabası içerisindeydi. Başpiskopos'la görüşen Yunan Hükümeti de konuyla ilgili olumsuz görüşünü 19 Ağustos'ta İngilizlere resmi olarak bildirdi.

Dışişleri Bakanı Zorlu da "Taksim tezi gözardı edilmedikçe, planın desteklenebileceğini" 25 Ağustos'ta basına açıkladı¹⁷⁶. Böylece Yunan ve Rum tarafının olumsuz yaklaşımına karşın, İngiliz ve Türk hükümetleri yeni planı uygulamaya geçirmek için çalışmalara başladılar. Kendilerine karşın planın Ada'da uygulanmasına karar verilmesi, Rum ve Yunanlıları telaşlandırdı. Yunan Dışişleri, bunun Lozan Antlaşması'na aykırı olduğunu açıkladı. Bu telaş içinde Başpiskopos Makarios, İngiliz milletvekili Barbara Castle'a Kıbrıs'ın bağımsızlığı teklifinde bulundu. Tüm gelişmeler ışığında İngiliz Dışişleri sözcüsü Selvin Llyod, İngiltere'nin MacMillan planını 1 Ekim'den itibaren uygulamaya kararlı olduğunu açıkladı. Bu plana uygun olarak Türkiye'den gönderilen Türkiye Cumhuriyeti temsilcisi Burhan Işın da, 1 Ekim'den itibaren "Türk Temsilcisi" olarak adadaki görevine başladı¹⁷⁷. Böylece başpiskoposun ve onun görüşlerini destekleyen Yunan hükümetinin engelleme girişimlerine karşın, MacMillan planı adada resmen ve fiilen uygulanmaya başladı.

MacMillan Planı'nı reddeden Yunan Hükümeti, Kıbrıs konusunu bir kez daha BM'e götürdü. 25 Kasım-5 Aralık tarihleri arasında konuyu görüşen BM Genel Kurulu, konunun taraflar arasındaki görüşmeler yoluyla çözülmesi önerisini kabul etti. BM'nin verdiği karar sonucunda, Paris'te, NATO'nun bakanlar toplantısında İngiltere, Türkiye ve Yunanistan Dışişleri bakanları bir araya gelerek Kıbrıs sorununu çözmek üzere görüşmelerin başlatılması için prensip anlaşması sağladılar. 18 Aralık'ta ise üç yıldan sonra ilk kez üç bakan bir masa etrafında toplanarak konuyu görüştüler. Paris'teki bu görüşmeden hemen sonra, Türk ve Yunan Dışişleri Bakanları önce Ocak 1959'da Paris'te, Şubat başında da Zürih'te iki kez daha bir araya geldiler. Bu görüşmelerde

174 MacMillan yeni planının ayrıntıları için bkz. Gazioğlu, 1960, a.g.e., ss. 155-156.

175 A.g.e., s. 157.

176 Göktürk, 2015, a.g.e., s. 90.

177 Halkın Sesi, 1 Ekim 1958.

Kıbrıs'ta bağımsız bir cumhuriyetin kurulmasıyla ilgili prensip kararı alınarak, her iki tarafın başbakanlarının da katılacağı bir görüşmede son kararların verilmesi ve anlaşmanın imzalanması yönünde görüş birliğine varıldı¹⁷⁸. Bunun sonucunda Kıbrıs'ta bağımsız bir yönetim kurulmasına yönelik anlaşma, Türk ve Yunan Başbakanları tarafından, 11 Şubat 1959'da Zürih'te imzalandı. Ancak söz konusu anlaşmanın uygulanabilmesi, İngiliz Hükümeti ile Kıbrıs Rum ve Türk Topluları tarafından da onaylanmasına bağlıydı. Bundan dolayı ilgili tarafların temsilcileri konuyu görüşmek üzere Londra'da bir araya geldiler¹⁷⁹. Her üç ülkeyi başbakanlarının temsil ettiği toplantıda Kıbrıs Türk Toplumunu Dr. Küçük tarafından, Rum Toplumunu da aralarında bazı anlaşmazlıklara rağmen Başpiskopos Makarios tarafından temsil ediliyordu. Londra'da Lancaster House'da iki gün devam eden görüşmeler sonunda Zürih Anlaşması¹⁸⁰ ilgili tüm taraflarca kabul edilerek, 19 Şubat 1959 tarihinde imzalandı. Anlaşmanın imzalanmasından sonra da ilgili tüm taraflar, konuyla ilgili resmi açıklamada bulunarak, anlaşmada kabul edilen konuları, Kıbrıs sorununun çözümünde temel dayanak olarak kabul ettiklerini beyan ettiler. Bu açıklamalardan Başpiskopos Makarios'un ifadesi şu şekilde idi; *"Kıbrıs'taki Rum cemaatini temsil eden Başpiskopos Makarios, Yunanistan ve Türkiye Hükümet Reisleri tarafından 11 Şubat 1959 tarihinde Zürih'te tanzim edilip tasvip edilen Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasına müteallik vesikalari ve Birleşik Krallığı Hükümeti ile Yunanistan ve Türkiye Hariciye Vekilleri tarafından 17 Şubat 1959 tarihinde yapılan beyanları tetkik ederek bu vesikalari ve beyanları Kıbrıs meselesinin nihai hal tarzı hakkında üzerinde mutabık kalınan temel olarak kabul ettiğini beyan eder"*¹⁸¹.

Kıbrıs Türk Toplumunu Lideri Dr. Küçük'ün aynı konudaki açıklamasının bir benzerini oluşturan bu ifadelerin burada vurgulanmasının maksadı, imza altına alınan söz konusu anlaşma maddelerini Kıbrıs sorunundaki nihai çözümün temeli olarak kabul edeceğini belirten başpiskopos'un, ilerleyen tarihlerde vermiş olduğu bu sözlere uymayacağını, verilen sözlerin ve kabul edilen anlaşmaların gerçekte Kıbrıs sorununu çözmeye yönelik değil, Enosis düşünüyü gerçekleştirmeye yönelik mevcut konjonktürü kullanma gayretleri olduğunu göstermektir. Yeni Cumhuriyet'in kurulması aşamasında en önemli konulardan birini oluşturan cumhurbaşkanı ve yardımcısının seçiminde, Cumhurbaşkanı yardımcılığına, 3 Aralık 1959 tarihinde Dr. Küçük getirildi. 13 Aralık 1959'da yapılan seçimde Makarios, % 66'lık bir oyla Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı oldu. Böylece, üçte ikilik bir çoğunlukla Cumhurbaşkanı seçilen Başpiskopos Makarios ve dolayısıyla kilise için, Kıbrıs politikasında daha uzun yıllar etkin olmanın da yolu açılmıştı. Bugüne kadar Enosis hayalini gayri resmi çabalarla yürüten Rum Ortodoks Kilisesi, artık bu düşünüyü resmi olarak, hem de yeni kurulan ve bağımsız olan bir devletin yönetiminin başında, tüm karar

178 Göktürk, 2015, *a.g.e.*, s. 95.

179 Zafer, 21 Ocak 1959; Göktürk, 2015, *a.g.e.*, s. 95.

180 Zürih Antlaşması'nın ayrıntılı maddeleri için bkz. Gazioğlu, 1960, *a.g.e.*, ss. 182-192.

181 *A.g.e.*, s. 193.

alma organlarında çoğunluğa sahip ve bu devletin tüm olanaklarını elinde bulundurur şekilde gerçekleştirme fırsatını yakalamıştı.

6 Nisan 1960 tarihinde ilgili beş tarafın imzasıyla tamamlanan yeni Kıbrıs Anayasası¹⁸² kapsamında, Kıbrıs Cumhuriyeti 15 Ağustos'u 16 Ağustos'a bağlayan gece, Lefkoşa'da 21 pare top atışıyla, Vekiller Konseyi binasında yapılan törenle ilan edildi¹⁸³. İlgili evrakların Makarios, Dr. Küçük, Vali Foot, Türkiye adına Başkonsolos Vecdi Türel ve Yunanistan adına Büyükelçi Hristopoulos tarafından imzalanmasından sonra ilk konuşmayı yeni devletin Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios yaptı. Konuşmasında, "İlgili tüm taraflar arasında samimi ve sıkı işbirliği yapılması, adanın Elen ve Türk sakinlerinin milli, manevi ideal ve geleneklerine karşılıklı takdir ve hürmet gösterilmesi gerektiği"¹⁸⁴ şeklinde, etik konulara değinen başpiskopos'un, aslında "manevi ideal" olarak vurguladığı ifadenin kendilerinin yüzlerce yıl peşinden koştukları "Enosis İdeali" olduğu çok kısa bir zaman sonra ortaya çıkacaktı. Gerçekten de Cumhuriyet'in Cumhurbaşkanı Makarios, Türk ve Rum toplumlarının siyasal eşitliğine ve ortak egemenlik haklarına dayalı Kıbrıs Cumhuriyeti'ni yaratan anlaşmalara imza attıktan sonra, imzaların mürekkebi kurumadan, aşamadığı Türk direnmesine kindar bir göndermede bulunarak, "Cumhuriyet, bizim için Enosis'e sıçrama tahtasıdır" diyordu¹⁸⁵. Aslında başpiskoposun ve Rumların bağımsızlığı kabul etmelerindeki temel düşünce, o günkü dünya konjonktürü içerisinde Enosis'i gerçekleştiremeyeceklerini görmeleri ve bağımsızlığı Enosis'e giden en emin yol olarak değerlendirmeleridir. Nitekim Londra ve Zürih anlaşmalarının hemen ardından, 28 Temmuz 1960 günü Cumhurbaşkanı Makarios'un basına yaptığı açıklama, 1960 düzenlemesine bakış açılarını göstermesi bakımından çok ilgi çekicidir. "Anlaşmalar gaye değildir. Onlar geleceği değil, bugünkü durumu gösterir. Rum halkı milli davasını sürdürecektir ve kendi geleceğini kendi arzusuna göre şekillendirecektir. Zürih ve Londra anlaşmalarında olumlu unsurlar olduğu gibi olumsuz unsurlar da mevcuttur. Rumlar olumlu unsurlardan yararlanacak, olumsuzları bir kenara atacaktır"¹⁸⁶ diyen Başpiskopos, henüz Cumhuriyet'in ilanının üzerinden bir aydan az bir zaman geçmeden bu kez de *New York Herald Tribune* gazetesine yaptığı açıklamada "İlhak davası ölmemiştir. İlhakın unutulmuş olduğunu söyleyemem"¹⁸⁷ ifadeleriyle gerçek amaçlarını açıklamış oluyordu. Zaten 1950 yılında Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu olarak seçildiğinde, "Ulusal bağımsızlığımızın doğuşu için çalışacağıma ve Kıbrıs'ı anavatan Yunanistan'a ilhak etme siyasetimizden hiçbir zaman vazgeçmeyeceğime kutsal kitap üzerine and

182 Kıbrıs Anayasası'nın ayrıntıları için bkz. A.g.e., ss. 215-297.

183 Göktürk, 2015, a.g.e., s. 121.

184 Gazioğlu, 1960, a.g.e., ss. 211-212.

185 Ahmet Tolgay, *Fırtına ve Şafak*, KTMD Yayını No:8, 1998, Lefkoşa, s. 77.

186 Asım Uyguroğlu, *Kıbrıs'ın Dünü, Bugünü, Yarını*, Harp Akademileri K.lığı Yayını, Mayıs 1995, İstanbul, Kurmaylık Tezi, s. 19-22.

187 *New York Herald Tribune*, 27 Eylül 1960; *Kıbrıs'ta Barışa Engel ENOSİS*, KTFD Enformasyon Dairesi Belge Yayınları No:10, Eylül 1982, s.11.

*içerim*¹⁸⁸ diyerek Enosis yemini etmiş ve bu maksatla, günahsız insanları acımasızca öldüren bir terör örgütünün kurulmasını sağlamış bir din adamının, kilise başpiskoposu'nun, ayrı dinlere sahip iki toplumdan oluşan bağımsız bir devletin yönetiminin en üst noktasına, cumhurbaşkanlığına getirilmesi, üzerinde dikkatle durulması gereken bir konudur.

Sonuç

Yukarıda da vurgulandığı gibi, Cumhuriyet ilanını Enosis'e giden yolda bir atlama taşı olarak gördüğünü açıkça ifade eden Makarios, zaman geçirmeden hazırlıklara girişti. Bu hazırlıkların neler olduğunu, o dönemde Kıbrıs Ordusu görevinde bulunan Yunan General George Karayannis'in Atina'daki *Ethnikos Kryx* gazetesinde, 13 Haziran 1965 tarihinde yayımlanan açıklamalarından öğreniyoruz¹⁸⁹. Gerçekten de Başpiskopos Cumhuriyetin ilanından itibaren, ortaklığı yıkmak ve Enosis'i gerçekleştirmek adına gizli örgüt kurulması emrini vermiş ve daha sonra adının "Akritas Planı" olduğunu öğrendiğimiz Türkleri yok etme planını hazırlatmıştı. 21 Aralık 1963'de de bu planı yürürlüğe koyarak Türklere karşı silahlı saldırıyı başlatmıştı.

Makarios kendinden sonra gelecek olan Rum liderlerine bıraktığı vasiyetinde, "Rumları meşru hükümet olarak kabul ettirmekle, Kıbrıs'ı Enosis'e en yakın konuma getirdim. Bu sıfattan ne pahasına olursa olsun, asla gerilemeyiniz.... Eğer gerileyecekseniz, sadece Enosis için gerileyiniz..."¹⁹⁰ demiştir. Cumhurbaşkanı ve aynı zamanda Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu Makarios'un bu vasiyeti bundan böyle tüm Rum liderler ve kilise yöneticileri için bir yol haritası olmuştur. Bunun dışında herhangi bir politika üretmek, hiçbir Rum ve Yunan politikacının kolay kolay cesaret edebileceği, göze alabileceği bir şey değildir. Nitekim bu vasiyet sonrası kilisenin Kıbrıs politikalarına etkisi daha keskinleşmiş, karar verici durumundaki politikacılar daha büyük baskı altına alınmıştır. 2004 yılında gündeme getirilen Annan Planı'yla ilgili yapılacak referandumda "Evet" oyu kullanacakları yönünde değerlendirmeler yapılan Rum kamuoyunun kilisenin son anda "Hayır" oyu kullanmaları çağrısı üzerine yüzde 76 oranında plana olumsuz oy kullanmış olmaları bu baskının somut bir göstergesidir¹⁹¹.

Bu baskı müteakip tarihlerden bugünlere kadar devam etmiştir. 12 Kasım 2006'da taç giyme töreninde Başpiskopos Hrisostomos "Dini törenlerimizi işgal altındaki Kuzey topraklarında yapıncaya ve Yunan bayrağını Beşparmak Dağları ve Girne kalesinde dalgalandıran kadar kutsal savaşımızı devam ettireceğiz. Sınırlarımız, Girne

188 A.g.e., s.10; *Cyprus Problem: Why No Solution*, 1997, Public Relation Dept. of the TRNC Ministry of Foreign Affairs and Defence, Nicosia, 1997, s. 21.

189 İrfan Kaya Güler, Ertan Efegil, *Avrupa Birliği Kıskaçında Kıbrıs Meselesi (Bugünü ve Yarını)*, HD Yayıncılık, Ankara, 2001, Önsöz, s. IX.

190 A.g.e., s. X.

191 *Fileleftheros*, "Kilise şimdiden 'Hayır' diyor", 29.3.2004.

kıyılarındadır"¹⁹² ifadeleriyle bu konudaki hedeflerini bir kez daha yinelemiştir. Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin politikaya direkt etkisini vurgulayan bir başka açıklama da 2007 yılında dönemin KKTC Cumhurbaşkanı sözçüsü Hasan Erçakıca tarafından yapılmıştır. Erçakıca haftalık bilgilendirme toplantısında Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin, çözüm çabalarında etkin rol almak amacıyla Kıbrıs sorununun çözümüne ilişkin plan hazırladığını ve bu görüşü BM ile AB yetkililerine sunmayı düşündüklerini açıklamıştı¹⁹³.

2008 yılında, Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu II. Hrisostomos'un, dönemin Kıbrıs Rum Yönetimi Lideri Dimitris Hristofyas'a "konuştukları çerçevede içerisinde hareket etmesi şartıyla Kıbrıs sorununun çözümü yönündeki çabalarına destek verdiğini, desteğinin açık çek olmadığını, Hristofyas'ın baskı görse dahi Kıbrıs'ta iki ayrı devleti kabul edeceğine inanmadığını" söylediğinin belirtildiği haber bu konudaki görüşlerimizi teyit eder niteliktedir¹⁹⁴.

Bir başka olay kilisenin etkinliğinin günümüzde de devam ettiğini başka bir açıdan vurgulaması bakımından önem arz etmektedir. Kıbrıs Rum eğitim sisteminde söz sahibi olan Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin, Rum Milli Muhafız Ordusu (RMMO) içinde de örgütlenmek istediği, Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu II. Hrisostomos tarafından bu amaçla, Ordu Din İşleri Dairesi Müdürlüğü'ne atanan Başkeşiş Yoannis Yoannu'nun RMMO'dan tuğgenerallik rütbesi talep ettiği öğreniliyordu¹⁹⁵.

Kilise'nin politik konulardaki etkinliğinin bir başka örneği de; 2010 yılında Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu II. Hrisostomos'un, eski Rum Merkez Bankası Yöneticisi Hristodulos Hristodulu'nun yazdığı, çözüme karşı çıkan "Federasyon, Annan Planı ve Yeni Çözüm Planınının Gebe Olduğu Ekonomi" isimli kitabından 10 bin adet satın alarak kiliselere ücretsiz dağıtmasıdır¹⁹⁶. Aynı haberde başpiskoposun konuyla ilgili kendisini eleştirenlere "Vatanın kurtuluşu için kilisenin tüm mallarını harcarım" sözleriyle savunma yaptığı bildiriliyordu.

2010 yılında, Paskalya dolayısıyla yayınladığı açıklamada da Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu II. Hrisostomos, Kıbrıs sorununda izlenmekte olan politikaya tamamen karşı olduğunu belirterek, "Kurtuluş için yeniden birleşme değil; mücadele zorunludur" açıklamasını yapıyor ve Rum lider Dimitris Hristofyas'a ve Rum siyasi liderliğine "Seslerini; 3 bin yıllık Helen tarihi ve 2 bin yıllık Hristiyanlığın sesiyle birleştirmeleri, zorluklara ve baskılara boyun eğmemeleri" çağrısında bulunuyordu¹⁹⁷. Ayrıca II. Hrisostomos'un Paskalya nedeniyle Rum Yönetimi Başkanı Dimitris Hristofyas'a gönderdiği mesajda "Kıbrıs sorununa

192 Kıbrıs, 13 Kasım 2006.

193 TRT, 04.12.2007.

194 Zaman, 07.09.2008.

195 Milli Gazete, 01.03.2009.

196 Sabah, 03.01.2010.

197 Simerini, "Başpiskopos'un Net Siyasi Mesajı: İzlenmekte Olan Politikaya Tamamen Karşı ve Seferberliğe Çağırıyor", 03 Nisan 2010.

çözüm bulunması, ata topraklarının kurtarılması ve göçmenlerin geri dönmesi çabalarının mutlu sona ulaşması"¹⁹⁸ dileğinde bulundu; Yunanistan Cumhurbaşkanı Karolos Papulyas ve Yunanistan Başbakanı Yorgos Papandreu'ya gönderdiği mesajlarda da, "Kıbrıs'ın kendi çile yolunda yürümekte olduğu ve Türk istilacılardan kurtulmayı başarması konusunda anavatanı (Yunanistan) destek beklediği"¹⁹⁹ bildiriliyordu.

RMMO'nun Zigi'deki Evangelos Florakis Deniz Üssü'nde 11 Temmuz 2011 tarihinde meydana gelen patlama sonrasında Vasiliko'daki elektrik santralinin tahrip olmasından dolayı Kıbrıs Rum kesiminde ortaya çıkan elektrik açığının Rum yönetimince KKTC'den alınan elektrikle giderilmeye çalışılmasına, Başpiskopos Hrisostomos'un "Kıbrıs Türk elektriğiyle aydınlanmak yerine lamba ya da fener kullanmayı tercih edeceğini"²⁰⁰ belirterek kesin bir dille karşı çıkışı da kilisenin siyasi yönetim üzerinde kurduğu baskının bir başka örneğini oluşturuyordu.

Rum Ortodoks Kilisesi'nin Kıbrıs'taki karar alma süreçlerindeki söz konusu baskısının Rum yöneticilerinin kararlarını ne şekilde etkilediğinin örneklerini çoğaltmak mümkündür. Bu konuda uzun yıllar toplumlararası görüşmelerde Kıbrıs Türk toplumunu ve KKTC'ni temsil eden Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denктаş'ın görüşleri önemli yer tutmaktadır. Denктаş, tüm Rum siyasi liderleri gibi, 1968 ile 1973 yılları arasında görüştüğü Klerides'in de, müteakiben görüşmelere devam ettiği Kipriyanu'nun da kilisenin ve Başpiskopos Makarios'un vasiyetinin etkisi altında kaldıklarını belirterek, dönemin Dışişleri Bakanı Rolandis'in, Kipriyanu'nun inanmadığı halde kendisini federal bir anlaşma yanlısı gibi göstererek dünyayı aldattığını açıklayarak istifa ettiğini, daha sonra seçimleri kaybeden Kipriyanu'nun federasyonu hiç istemediğini açıklayarak "Ben büyük lider Makarios'un isteğini ve vasiyetini onurlandırarak milli davaya hizmet ettim" itirafında bulunduğunu anlatmıştır²⁰¹. Aynı görüşmede Denктаş, 2008-2013 yılları arasında Kıbrıs Rum Yönetimi liderliği yapan Dimitris Hristofyas'ın da "Makarios'un izin deyim; EOKA'dan ilham alıyorum, EOKA bana yön vermektedir" ifadelerini kullandığını belirterek, Makarios'un vasiyetini Rumların unuttuğunu, ancak Türk tarafının unuttuğunu, Makarios'un vasiyetinin Rum Milli Konseyi'nin varlığının temelini oluşturduğunu ve Rumlar için "Enosise eşittir" dedikleri AB üyeliği ceplerindeyken Türk tarafı ile görüşmelerin sadece bir oyalama ve Klerides'in de dediği gibi "Türk tarafını uzlaşmaz göstermek için bir taktikten" ibaret olduğunu vurguluyordu.

198 Politis, "Başpiskopos'un Siyasi Genelgesi", 03 Nisan 2010.

199 A.g.y.

200 Milliyet, 18 Temmuz 2011.

201 Cumhurbaşkanı Rauf Denктаş'ın Maria ve Antonis Demetriades'e 12.09.2003 tarihinde yazdığı mektup; KKTC Dışişleri Bakanlığı Tanıtma Dairesi internet sitesinde de bulunan mektubun bir sureti, merhum Cumhurbaşkanı Rauf R. Denктаş tarafından 22 Nisan 2010 tarihinde Lefkoşa'daki ofisinde yapmış olduğumuz söyleşide tarafıma da verilmiştir.

Prof. Dr. Ata Atun'a göre de Rum Ortodoks Kilisesi'nin onayını ve takdisini almayan hiçbir siyasi partinin veya politikacının siyasi ömrü, siyaseten ne kadar güçlü olursa olsun uzun olmamıştır. Kıbrıslı Rumların 4. Cumhurbaşkanı ve Rum Demokratik Seferberlik Partisi (DISY)'nin kurucusu Glafkos Klerides'in babası 'Ioannis Kleridis', 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Makarios'a karşı aday olabilecek kadar siyaseten güçlü olmasına rağmen, hem seçimi kaybetmiş, hem de siyaset dünyasından adeta silinmiştir²⁰².

Görüldüğü gibi tarihsel süreç içerisinde yapılan incelemede, Rum Ortodoks Kilisesi her dönemde siyasi karar vericiler üzerinde etkin bir rol oynamayı bilmiştir. Günümüzde de bu etkinliğin azalmadan devam ettiğini görerek, özellikle Türk tarafının yapılan ve yapılacak tüm görüşmelerde üretecekleri çözüm önerilerinde kilisenin söz konusu baskısının Rum karar vericiler üzerinde birinci derecede rol oynadığını ve Rum yöneticilerin bu baskıdan uzak bir şekilde karar vermelerinin olanaksız olduğunu bilerek hareket etmelerinin doğru hal tarzı olduğu değerlendirilmektedir.

202 Ata Atun, "Kıbrıs Rum Siyasi Partileri ve Siyasetçileri", <http://akademikperspektif.com/2014/02/16/kibris-rum-siyasi-partileri-ve-siyasetcileri/>, (Erişim Tarihi:19.10. 2010)

KAYNAKLAR

I. Arşiv Kaynakları

TC Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Kıbrıs Türk Milli Arşivi
İngiltere Foreign Arşivi
Foreign Office Files and Correspondence
Colonial Office Correspondence

II. Süreli Yayınlar

<i>Alithia</i>	<i>Ateş</i>
<i>Ayın Tarihi</i>	<i>Cyprus Mail</i>
<i>Fileleftheros</i>	<i>Hakikat</i>
<i>Halkın Sesi</i>	<i>Hürriyet</i>
<i>Kıbrıs</i>	<i>Milli Gazete</i>
<i>New York Herald Tribune</i>	<i>Politis</i>
<i>Sabah</i>	<i>Simerini</i>
<i>The Cyprus Gazette</i>	<i>The Daily Telegraph</i>
<i>The Times</i>	<i>Times of Cyprus</i>
<i>Zafer</i>	<i>Zaman</i>

III. Kitaplar

Alasya, Fikret, *Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri*, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı yay. Ankara, 1992.

Altan, Mustafa Haşim, *Kıbrıs'ta Rumlaştırma Hareketleri*, Milli Arşiv Yay. No:1, KKTC, 2000.

An, Ahmet, *Kıbrıs'ta İsyancılar ve Anayasal Temsilîyet Mücadelesi (1571-1948)*, Mezkooop Yayınları, Lefkoşa, 1996.

Attalides, Michael A., *Cyprus-Nationalism and International Politics*, Edinburg, 1979.

Averof, Evangelos, *Tossizza, İstoria Hamenon Efkerion*, (Kipriako, 1950-1963), Atina, 1982.

- Bozkurt, İsmail, *Kıbrıs Tarihine Bir Bakış*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2001.
- Cobham, Claude Delaval, *Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus*, Cambridge, 1908.
- Çay, Abdulhaluk, *Kıbrıs'ta Kanlı Noel-1963*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1989.
- Çetin, Metin, *Kıbrıs Cumhuriyeti ve Bir Liderin Doğuşu*, Sultan Ofset, Lefkoşa, 1955.
- Çevikel, Nuri, *Kıbrıs Eyaleti; Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800)*, DAÜ Basımevi, Gazimağusa, 2000.
- Çevikel, Nuri, *Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası (1570-1960)*, 47 Numara Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Çiçek, Kemal, *Zimmis (non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Court: 1110/39 A.H./1668-1726 A.D.*, Birmingham, 1992.
- Debeş, Taçgey, *Sir Ronald Storrs'un Anıları*, Dört Renk Matbaacılık, KKTC, 1993.
- Fedai, Harid, *Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı*, KKTC Turizm ve Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1986.
- Gazioğlu, Ahmet C., *İngiliz İdaresinde Kıbrıs (1878-1960) I, Statü ve Anayasa Meselesi*, Ekin Basımevi, İstanbul, 1960.
- Gazioğlu, Ahmet C., *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952) Enosis Çemberinde Türkler*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP) Yayınları, Lefkoşa, 1996.
- Georghallides, G.S., *Cyprus and The Governorship of Sir Ronald Storrs*, Cyprus Research Centre, Nicosia, 1985.
- Göktürk, Turgay Bülent, *Enosis'in Doğuşu ve Düşünceden Eyleme Geçişi, 1931 İsyanı*, Ajans Yayın Ltd., Lefkoşa, 2009.
- Göktürk, Turgay Bülent, *Türkiye'nin 1974 Öncesi Kıbrıs Politikası, Vizyonu ve Uygulamaları*, Güneş Yayıncılık, Gazimagusa, 2015.
- Grivas, Georgios, *EOKA Mücadele Tarihi (1955-1959)*, Lefkoşa, 1972.
- Güler, İrfan Kaya, Ertan Efeğil, *Avrupa Birliği Kısacında Kıbrıs Meselesi (Bugünü ve Yarını)*, HD Yayıncılık, Ankara, 2001.
- Gürel, Şükrü S., *Kıbrıs Tarihi 1878-1960*, Kaynak Yay., Ankara, 1984.
- Hakeri, Bener Hakkı, *Başlangıcından 1878'e Dek Kıbrıs Tarihi*, KKTC Milli Eğitim, Kültür, Gençlik Spor Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.
- Her Majesty's Stationery Office, *Cyprus, Terrorism in Cyprus*, London, 1956.
- Hill, George H., *A History of Cyprus III*, Cambridge University Press, Cambridge, 1952.
- Hill, George H., *A History of Cyprus IV*, Cambridge University Press, Cambridge, 1952.

- İsmail, Sabahattin, *100 Soruda Kıbrıs Sorunu*, Lefkoşa, 1992.
- Keser, Ulvi, *Kıbrıs'ta Yeraltı Faaliyetleri ve Türk Mukavemet Teşkilatı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- KKTC Dışişleri ve Savunma Bakanlığı, *Cyprus Problem: Why No Solution*, Public Relation Dept. of the TRNC Ministry of Foreign Affairs and Defence, Nicosia, 1997.
- KTFD Enformasyon Dairesi, *Kıbrıs'ta Barışa Engel ENOSİS*, KTFD Enformasyon Dairesi Belge Yayınları No:10, Eylül 1982.
- Kürşat, Fikret; Altan M.H.; Egeli S., *Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi*, Kutsun Yayınevi, İstanbul, 1978.
- Loizides, Savvas, *The Cyprus Question*, Athens, 1950.
- Luke Hurry, *Cyprus, A Portrait and A Appreciation*, London, 1957.
- Maier, Franz Georg, *Cyprus From the Earlist Time to the Present Day* (Trans, from the German by Peter George), London, 1968.
- Manizade, Derviş, *Kıbrıs Dün Bugün Yarın*, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayınları, İstanbul, 1975.
- Panteli, Stavros, *The Making of Modern Cyprus: From Obscurity to Statehood, Vale of Glamorgan*, 1990.
- Purcell, H. D., *Cyprus*, New York, 1969.
- Ronald, Sir Storss, *Orientations*, London, 1937.
- Spyridakis, C, *A Brief History of Cyprus*, Nicosia, 1964.
- Şahinler, Menter, *Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Siyaseti*, Rumeli Kültür ve Dayanışma Derneği yay., İstanbul, 1979.
- Şanlı, Hasan., *Kıbrıs 1878-1924 Siyasal Toplumsal Değişimler*, Güneş Matbaacılık, İstanbul, 1967.
- Tolgay, Ahmet, *Kanlı Noel-Kıbrıs Türkü'nün Ateşle Sınava*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1993.
- Tofallis, Kypros, *A History of Cyprus*, London, 2002.
- Ünlü, Cemalettin, *Kıbrıs'ta Basın Olayı (1878-1981)*, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Lefkoşa, 1976.
- Vovolini, Konstantin A., *1453-1933 Kurtuluş Savaşında Kilise*, Atina, 1952.
- Zannetos, Philios, *Istoria Tis Nisu Kipru, (Kıbrıs Adası Tarihi)*, Atina, 1930.
- Zervakis, Peter, *Historische Grundlagen, Südosteuropa-Handbuch Band VIII: Zyprern*, Göttingen, 1998.

IV. Tezler

Asım Uyguroğlu (Tnk. Kur. Bnb.), *Kıbrıs'ın Dünü, Bugünü, Yarını* (Kırmay Tezi), Harp Akademileri K.lığı Yayını, İstanbul, Mayıs 1995.

V. Makaleler

Alasya, Halil Fikret, "Osmanlı Hükümeti Tarafından Ortodoks Kilisesine Verilen İmtiyazlar", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara.

Öztoprak, İzzet, "Kıbrıs'ta 1931 İsyanı ve Yankıları", *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3,1997, s. 312-313.

Yalçınkaya, Mehmet Alaattin, "İngiliz Kaynaklarına Göre 19. Yy. Başlarında Kıbrıs", *II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, 24-27 Mayıs 1998, II, DAÜ Basımevi, Gazimağusa/KKTC, 1999.*

VI. İnternet Kaynakları

Atun Ata, "Kıbrıs Rum Siyasi Partileri ve Siyasetçileri", <http://akademikperspektif.com/2014/02/16/kibris-rum-siyasi-partileri-ve-siyasetcileri/> (Erişim Tarihi:19.10. 2010)

İsmail Sabahattin, "Kıbrıs Sorununda Kilisenin Olumsuz Rolü", <http://www.sabahattinismail.com.seri yaz/19.doc> (Erişim Tarihi:05. 09. 2010)

VII. Sözlü Tarih Kaynakları

KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denктаş ile muhtelif tarihlerde, son olarak 22 Nisan 2011 tarihinde Lefkoşa'daki çalışma ofisinde yapılan görüşmeler.

Eski TMT Mensubu, araştırmacı yazar Harid Fedai ile 11 Mayıs 2012 tarihinde Gazimağusa'da, Doğu Akdeniz Üniversitesi'nde yapılan görüşme.